Scultennam usque flumen subsidio miserat: videbat ab Austriacis retorqueri identidem oculos ad Regnum Neapolitanum, tamquam ad prædam sibi ereptam: consilia eorum, conatusque perspexerat: quid sibi, si (quod in Vormaciensi fœdere sancitum diserte erat) tota Borbonii Italia pellerentur, metuendum esset, cogitabat. Illa etiam cogitanti succurrebant, Regni novitas, non satis dum corroborata auctoritas, ambitiosæ Principum mentes, incerti populorum animi, multoque incertior bellorum eventus. Igitur quid Populi, quid Principes molirentur, attente investigabat. Beneficio ut alii, nonnulli metu, omnes justo sibi lenique imperio astringerentur, operam dabat. Præterea Portum Neapolis, eamque totam oram novis propugnaculis munimentisque succingi, navale instrui, naves refici ædificarique, arma curari, Milites exerceri jubebat: singulas ex singulis Provinciis legiones conscribebat, easque veteranis admiscendo militiæ artibus laboribusque assuefaciebat: præfecerat iis ex Neapolitana Nobilitate fortuna & genere prin-

ci-

cipes. Quo facto res consequebatur duas, ut & milites in suo Regno paratos instructosque haberet, & Principum sibi animos militaris honoris specie devinciret. Denique etsi nihil se Italicis turbationibus interponere constituerat, quæ tamen ad bellum usui forent, iniqua tempora præmeditatus, enixe parabat.

Hic tum erat Italiæ Principum status, is habitus animorum. Interea Bellum, uti dictum supra est, ab Austriacis Borboniisque gerebatur. Quædam utrinque velitationes, aliquot etiam prælia commissa erant. Celebris illa apud Campum-sanctum pugna tanta concertatione, dubioque adeo exitu pugnata est, ut superiores ex ea utrique sese discessisse gloriarentur. Porro Austriaci, auctis post Camposanctense prælium copiis, & recenti Principis Lobcoviczii Imperio elati (quod novi semper Ducis adventu militum animi excitantur) premere acrius Hispanos, atque audacius insequi cœperunt. Hispanorum autem erat exercitus & eodem Camposanctensi prælio, & diutinis laboribus itineribus-

que,

que, tum etiam perfugarum frequentia attenuatus, neque celeriter redintegrari novis delectibus poterat: propterea quod & temporis oberat angustia, & mare, unde submitti illis auxilia poterant, a Britannis arctius custodiebatur. Itaque cum & propter militum paucitatem prælio contendere periculosum, & incommodum esset propter inopiam cibariorum, iis, quibus jam inveteraverant, locis diutius immorari; simulque periculum illud esset, ne ab Austriacis, qui dimidio jam ferme majores copias haberent, ipsi circumvenirentur, neve obsessis (quod hostes conabantur) viis commeatus & receptus intercluderetur omnis: tutius Hispani consilium secuti, castris a Pisauro repente motis, quamquam extremum semper agmen carperent hostes, incolumes tamen, paucis in longo difficilique itinere desideratis, cum omnibus impedimentis in Regnum sese Neapolitanum receperunt: estque in eo receptu collaudata admodum Comitis Gagii Hispanorum Imperatoris virtus, & scientia rei militaris.

Id

Id ubi Neapolim literis nunciisque perlatum est, & jam jamque adesse hostes fama, omnia semper in pejus augens, falso nunciaret, animi hominum pro cujusque aut ingenio aut fortuna varie afficiebantur. Erant (quod in omni civitate, atque in magna præsertim multitudine accidere necesse est) qui odio præsentis status, insita quadam naturæ mobilitate, novis rebus studerent: & qui patrimonio naufragi desperatique spem magnam in rerum perturbatione ponerent, communique mallent quam proprio casu interire: & qui demum, quod Austriacas olim partes arctius atque apertius, quam privatum hominem deceat, essent amplexi, & jacere idcirco sibi, ac minus in præsentia valere videbantur, illorum propterea Regnum summe cuperent reviviscere, a quibus multa sibi & magnifica pollicebantur. At horum omnium furor, partim populi totius mirifice pro Rege consentientis fide deterritus, partim severiori Magistratuum diligentia, & novæ inter eos, qui dubiæ fidei habebantur, institutæ quæstionis metu compressus fractus-

ctuſque, ad inania vota, atque ad incertiſſimam ſpem devolvebatur. Reliqui vero fere omnes, qui aut miniſteriis amicitiiſque Regiam attingebant, aut optimi Regis moribus ſuaviſſimis illecti juſtiſſimo ejus imperio delectabantur, aut ab Hiſpanis oriundi pro ſua gente acerrime ſtabant, parati erant quidvis perpeti ac facere potius, quam Germanorum iterum jugum ſubire. Nihilo tamen ſecius metuebant rerum humarum viciſſitudinem, & nonnulli ex iis, rei militaris ignari, ad belli nomen ſtrepitumque horreſcebant, &, quæ ipſi ſibi temere fingebant pericula, inepte miſerabantur. Pars igitur trepidare, pars gaudere; alii nimium cedere, timere nimium alii; de Rege ac Republica quidam, omnes de ſe cogitare. At Rex, adhibitis ſummis viris, quibuſcum maximis de rebus communicare conſueverat, quid facto opus eſſet, quærere inſtituit. Cenſebat aliquis, Auſtriacos irritari tam alieno tempore non oportere, Hiſpanis nimium aperte juvandis; recordabatur ancipitem martis fortunam; naturam populorum infidam atque mo-

bilem: hinc Siciliam ac Brutios pestis Mamertinæ metu laborare, illinc Vestinos ac Marucinos hostium imminentium furore urgeri dicebat: certos homines ad defectionem spectare forsitan: quiescere nunc quidem, at commoveri posse ad belli & fortunæ motum: nihil esse tam minimum, quod negligi in Imperio, atque in bello præsertim possit: magnum ubique, maximum intus periculum. Adversus quos casus tam multos, tam varios, tamque interdum repentinos, quæ spes? ubi belli nervus pecunia? ubi Exercitus? auxilia ab Hispanis aut advenire serius, aut prohiberi facile posse: superum inferumque mare esse clausum: mercaturis fatali hac Regum & Nationum discordia impeditis fidem concidisse: vectigalia deteriora in dies fieri: Ærarium pene exhaustum esse. Quod vero ad Exercitum attinet, collectitios esse milites tantum, tyronum turbam, aut deserturos signa, aut etiam aggregaturos sese hostibus, ubi hostes viderint: Hispanos autem Austriacorum multitudine perterritos, tot detrimentis absumptos, tot itineribus de-

defatigatos quietem potius, ac laborum periculorumque levamentum aliquod, quam prælia rursus & castra spectare: etiam atque etiam prospiciendum esse, ne temere progressis turpis impendeat exitus, neve, dum amicis prodesse volumus, nos pereamus, & ipsi non serventur. Proinde nullam sibi nisi in otio salutem videri, & nisi in eo Rex consilio perseveret, quod constitutum jam cum Britannis habuerit, ut abstinendo armis, neutram hoc bello in partem inclinet: cunctandum, & rationem interim excogitandam esse aliquam, qua & cedentes Hispanos sublevemus, si possumus, & Austriacos insequentes non offendamus. Contra erat qui Hispanorum Exercitum libentissimis animis accipiendum, & cibariis auxiliisque, omni denique re juvandum esse putaret, nulla Austriacorum habita ratione: non utile Regi, non esse honestum, Philippi Patris milites pro Patris ejusdem Philippi hostibus, & jam suis, deserere; Austriacorum conatus omnes eo spectare, ut, devictis ejectisque Hispanis, Regem deinde Neapolis, quietis simulatione deceptum,

facilius conficiant, Italiaque omni potiantur. Eo Vormacienſe fœdus omne, eo intimam illam cum Sardiniæ Rege armorum conſiliorumque omnium conjunctionem, tanto impendio quæſitam, pertinere: eodem etiam illud, quod per Britannos unum idemque cum ipſis ſentientes, ut ſuperſederetur bello, utque Neapolitana ab Hiſpano Exercitu auxilia avocarentur, tantopere contenderint: eodem pertinere, quod, dum mediam Rex perſonam diligenter tuebatur, ipſi interea inſidias moliri, Neapolitani populi fidem per literas improboſque homines convellere nunquam deſtiterint: modo inimico animo cum Exercitu in Regni finibus eſſe. Expectandumne etiam, dum cunctantes, & vetera illa ac pervulgata de ancipiti martis fortuna, deque populorum natura mobili perpendentes, opprimamur? Quid tandem, inquit, veremur? aut cur de populi fide, de militum noſtrorum virtute, de copiis, de pecunia denique deſperamus? an non hic populus ille idem eſt, qui Proregum avaritiam ſuperbiamque nuper pertæſus, Regem cupidiſſime pro-

prium

prium appetiverit, deinde ejus benignitate captus adamaverit, a quo Rege magnis beneficiis ornatus, tantis commodis auctus fuerit? An non hujus ipsius populi constantia explorata tum maxime est, cum litori portuique nostro Britannorum classis immineret minitabunda, & seditionis occasionem avida aucupari videretur? atque illis turbulentissimis diebus nemo in tanta sese multitudine commovit; quin fuere homines, qui maris cognitione freti audacter sane atque animose reciperent Regi, ituros sese ad Britannorum naves, easque incensuros. Quid tu igitur nobis, ut populo credamus, suades? Ego vero non modo non illi credendum, sed summopere ab eo cavendum esse dicam sane si vultis. Sed utrum diligentior cautio est, in ejusmodi periculis pertimescendis, si falsa, an in vindicandis, si vera sunt? nam belli apparatu & quiescunt timidiores, & scelerati, si qui sunt, obstinatoque ad facinus animo, cum non timeri sese videant, timere ipsi incipiunt, neque audaciæ suæ locum ibi esse existimant, ubi paratas offenderint ad de-

defendendum vires. At, credo, de militum nostrorum robore atque animis dubitamus: Quos qui collectitios appellat, ignorare is mihi videtur, istorum militum magnam partem vigesimo jam stipendio functam esse: denique hos esse eosdem, qui in Africa apud Oranum cum ferocissima Maurorum gente, in Italia apud Butuntos cum hisce eisdem Austriacis congressi superiores discesserint; & qui in Siciliam deinde transgressi, Syracusis & Messana, quæ ab hoc ipso Duce hostium Lobcoviczio præsidio tenebatur, in deditionem acceptis, duo celerrime Regna receperint. Tyrones autem qui sunt, ut in omni Exercitu sunt, hi quidem juventutis vi, veteranorum exemplo, Ducum imperio, & in officio continebuntur, &, si non vetustatis, eamdem certe exercitationis & roboris opinionem assument. Illum vero Exercitum, Gagio Imperatore, & Camposanctensi prælio nobilem, Hispanorum Belgarumque florem, & proximo hoc in Regnum receptu ab hostibus lacessitum, num tandem quærere otium, an congrediendi iterum cum Austriacis occasio-

ſionem ſitire arbitramini? Neque me illa movent, quæ de Mamertina peſte, deque utroque mari clauſo jactantur. Nam Mamertina peſtis Comitis Mahonii Legati diligentia atque auctoritate aut extincta jam fere eſt, aut ipſa diuturnitate ita relanguit, ut infrequentioribus præſidiis comprimi facile poſſit. Ut mare autem cuſtoditum & ſeptum adeo eſſe concedamus, nulla ut omnino auxilia & commeatus evadere poſſint, quid externa requirimus, cum domeſticis abundemus? An Siciliam, horreum quondam populi Romani, beatiſſimas Brutiorum Provincias, Campaniam præterea, Apuliam, Samnium non frumentum, non omnis generis commeatum, non equos, arma, milites ſubminiſtrare largiter poſſe cenſetis? Nam pecuniæ ad ſtipendium ſatis, mea quidem ſententia, eſt, ubi vectigalia fide redimantur, fide ac diligentia adminiſtrentur, neque auri pondus in non neceſſarias res effundatur. Hiſce igitur copiis opibuſque cum hoſtis ferox avidus impendeat, & noſtris prope in faucibus urgeat, ſedentes adhuc, bellandum necne ſit, otioſe conſulimus?

Bel-

Bellum, bellum, inquam, gerendum est, vi vis quam maturrime repellenda, ne, quod turpissimum est, sero sapiamus; hostes autem socordiam nostram suam putent occasionem, & ad eorum conatus propulsandos aut animum nobis, aut vires defuisse suspicentur. Hac oratione inducti ad bellum plerique propendebant, utique Hispaniensis Exercitus omni aperte re juvaretur, & Neapolitanæ cum eo copiæ quam primum conjungerentur, decernere videbantur. Sed Rex satis in præsentia habens, Hispanos Regno commeatuque non prohibere, quod salvis cum Britannorum Rege conditionibus facere poterat, nihil sibi ulterius progrediendum esse existimabat. Nam etsi vera esse, quæ dicerentur, videbat, tamen committendum non putabat, ut armis sumptis dici posset, turbandæ quietis initium a se fieri. Dicebatur etiam permotus Ducis Montallegrii consilio, qui apud eum rerum usu & ingenio solertissimo plurimum poterat. Is, uti ferebatur, vel quod natura prudentior esset, vel quod partam in pace auctoritatem imminui, suamque in bello operam

tam

ram minus probari vereretur, bellicis propterea consiliis adversabatur maxime, iisque Regem populumque sollicitari nolebat.

Dum hæc Neapoli consuluntur, Princeps Lobcoviczius cum Equitatus & Peditatus parte Comitem Brounium Legatum miserat, qui Hispanos ad Truentum usque amnem persequeretur & vexaret, atque etiam exploraret, si quid ab Austriaci exercitus propinquitate motus in Vestinis, eaque circum loca oriretur. Ipse in agro Piceno iter represserat, de summa belli admodum sollicitus, atque incertus, quo progrederetur. Namque a principio cogitaverat, pulsis fugatisque Hispanis, in Lunensem agrum descendere, ibique & Galliam Cisalpinam, Etruriamque respicere, unde illi commeatus facile atque abunde supportaretur omnis; & Genuenses continere, qui Vormaciensis fœderis injuria incitati tumescere jam ad bellum videbantur, simulque præsto esse ad occurrendum Hispanis, si forte, vacuum nacti a Britannis mare, ad oram portumque aliquem Ligusticum impro-

 viso

viso appellerent. Hispanorum enim auxilia mare jamdiu e Barcinonensi litore spectabant, confestim in Italiam, ubi fuisset occasio, avolatura; Britannorum autem classis, post navalem ad promontorium Siciense pugnam, in Magonis sese portum subduxerat, & diutius ibi morabatur, dum prælio & longa maris hyemisque jactatione afflictæ naves remigesque reficerentur, ac instruerentur. Nunc vero in Neapolitanum Regnum hostibus receptis, Lobcoviczius ex rei commutatione longe aliud sibi capiendum consilium atque antea cogitaverat, intelligebat; neque adhuc tamen, quænam hoc allato nuncio Hungariæ Reginæ mens esset, quæve deliberatio, satis sciebat; & si Neapolitani Belli fortuna tentanda esset, ut satis firmum satisque magnum ad eam rem Exercitum haberet, magnopere verebatur. Incertus itaque, uti diximus, quo se verteret, in agro Piceno consederat, expectabatque ancipiti cogitatione distractus, quoad sciret, quid nam Regina, audito Hispanorum receptu, decerneret atque imperaret. At illam Neapolitani

Re-

gni invadendi cupiditas invaserat. tan-
ut eorum, qui contra in Concilio
irent, opiniones negligentius audi-
ur, neque prorsus quidquam adver-
proficerent socii atque amici Regis
iniæ obtestationes; cum ipse, amis-
ocis plurimis munitissimis, patefacto
mperii sui viscera aditu, saluti jam
diffidere inciperet, debitumque sibi
Vormaciensi fœdere Austriacorum
dium maxime necessario tempore
oraret: non distrahendas vires esse
erabatur, non bella bellis serenda:
conjunctis copiis vix satis præsidii
ad præsentes hostes reprimendos,
ultro alios accerseret? cum sua re-
vix posset, quid alienis inhiaret?
uidem timere, detentis Neapolitano
Austriacis, & sedentibus ad mino-
Balearem Britannis, ne ipse interea
Hispanorum & Gallorum impetus
e, neve cogatur, tantis jam de-
tis acceptis, fortunæ tandem suc-
re: id si evenerit, denunciare
sese atque prædicere, non sine
a ipsius etiam Reginæ pernicie,
itan totius Italiæ jactura, eventu-

 rum

rum. Regina nihilominus in sua sententia perseverat; eorumque libentius consilio permovetur, qui Neapolim occupandam censent, & facillimi negotii rem esse demonstrant, dissipatis perterritisque Hispanis, quieto atque adeo imparato Rege, at paratissimis (ut sibi ipsi persuadebant) ad defectionem populorum animis: Sardiniæ Regem nihil non timendo nimium timere: satis in eo virium esse ad Italiam ex ea parte tutandam, eosque repellendos hostes, quorum magna pars difficultate itinerum, frigorum vi, crebritate præliorum, locorum expugnatione, aut interierit, aut dilapsa jam sit: reliquis vero longe a domo in hostili & non fructuosa terra, Mari intercluso, bellantibus præsidii parum, periculi nimium superesse. Multum in Germania deperiisse, pace cum Borussiæ Rege necessariis magis quam æquis conditionibus facta: magno in Italia stetisse Sardiniæ Regis societatem: ea omnia, duobus opulentissimis Regnis acquisitis, compensari facile posse. Erat Romæ Comes Tunius, Episcopus Gurcensis, Reginæ ad Pontificem Maximum Legatus.

tus. Ipſe & rem a principio per literas propoſuerat, & proclinatam nunc urgebat vehementiſſime. Hominem ſua ſponte officii ductum neceſſitate, quod Reginæ Legatus eſſet, tum etiam præcipuo adverſariorum odio incenſum, incendebant etiam magis plurimi, qui Romæ Auſtriacis partibus ad inſaniam uſque ſtudebant, & nonnulli, qui ad eum ex Regno confluxerant, exules, damnatique. Hi, dum a Regina aliquid Legatoque exprimerent, egentes, perditi, nihil magnopere penſi habebant aſſentari, mentiri, fallere, jactare amicitias & clientelas, comminiſci ſeditiones, magna atque incredibilia polliceri, alere credulitatem. Hæc tamen omnia, atque uberiora etiam, ut ſuæ plerumque homines opinioni largius indulgent, ad Reginam Epiſcopus Gurcenſis Viennam perſcribebat; & Viennæ credebantur, vel quia facile credimus, enixe quæ volumus, vel quia Comes Tunius, cujus prope in conſpectu Neapolitanum Regnum erat, melius propterea videbatur poſſe illius Regni ſtatum perſpicere. His de cauſis, quas commemoravi, magno

gno animo, majoreque spe Bellum adversus Neapolis Regem decernitur. Imperatur Lobcoviczio, uti confestim cum exercitu suo in Neapolitanum Regnum irrumpat. Regni per Civitates ac Provincias, Reginæ Hungariæ nomine conscriptæ, literæ disseminantur. Sollicitantur veteres atque occulti Austriacarum partium fautores. Hebræorum Mercatorum, qui commercii atque industriæ causa Neapolim vocati erant, expulsio promittitur. Apparebat id populo dari, apud quem illa natio consuevit invidia divitiarum, & Religionis perversitate offendere. Impunitates, immunitates, tabulæ novæ, præmia, honores ostentantur. Omnibus modis omnium hominum atque ordinum fides ingeniaque tentantur. Comes Brounius Legatus, quem a Lobcoviczio missum ad insequendos Hispanos demonstravimus, de bello inferendo certior factus, Truentum celeriter transjicit, quod flumen Neapolitanum a Pontificio Imperio dividit. Tumultuatur longe lateque: circumjacentes agros hostilem in modum devastat, occupat parva quædam in Vesti-

nis loca: eorum Magiſtratui panem, rdeum, maximeque pecunias imperat: ribus etiam præliis cum Hiſpanorum uitum ſtationibus contendit. Quo quim tempore res accidit non prætermda ſilentio, & qua in ipſo expedinis initio periclitari hoſtes potuerunt, id Neapolitani Milites etiam gregarii ſſent, atque auderent. Namque Nealitanus quidam inter Hiſpanos Draes merens [genus id Equitum eſt, i in præliis ex equis interdum deſint, & pedibus præliantur] cum ab ungaricis levis armaturæ Equitibus cirmventus eſſet, non ſeſe hoſtibus de-, non animo concidit, ſed equo adſſo, ſcythicoque enſe elato, in illos uit audaciſſime, ſeptem ex iis interit, quoſdam vulneravit, reliquos conit in fugam; atque interfectorum lia cum retuliſſet in caſtra, atque ad peratoris pedes projeciſſet, admiratus perator viri virtutem, ducentos forſimo militi aureos numerari juſſit, quos e commilitonibus ſtatim ſuis largitus , una ſe facinoris gloria contentum e dicens, ut non magis invicti, quam magni

gni animi indicium daret. Lobcoviczium interim de bello jam non dubium illa rursus dubitatio sollicitabat: qua potissimum parte in hostium fines duceret agmen. Erant omnino itinera quatuor, quibus itineribus a Pontificis Provincia in Regnum Neapolitanum perveniri poterat. Tallacotiense, & Rheatinum, non admodum frequentia, & qua ire exercitus, hyeme præsertim, nequaquam poterat; propterea quod loca aspera nimium essent ac montosa. Eorum itaque cogitatio ne suscepta quidem est. Reliqua erant duo, quorum alterum mare superum consectatur, & per Potentiæ fluminis ostia atque Asculanorum fines in Vestinos ducit, eoque ad insequendos Hispanos Comes Brounius ierat: alterum porro Umbriam attingit, agrumque Romanum discriminat, & per Anagniam ac Frusinonem in Campaniam illabitur. Hac erumpere in Regnum conabatur Lobcoviczius, & erupisse quondam ajunt Carolum Galliarum Regem illum, qui Ludovici Mauri Mediolanensium Ducis turbulentis atque ambitiosis consiliis evocatus in Italiam descendit; un-

unde Ludovico exitium, Carolo fuga, Italiæ omni vastitas, & nunquam interitura Transalpinorum bella evenere. Atqui plerique existimant, si adhibita Lobcoviczius celeritate, transducto confestim exercitu, flumen Truentum eodem, quo Comitem Brounium præmiserat, itinere in Vestinos venisset, indeque nactus Apuliæ fuisset opima ac maritima loca, potuisse ab eo bellum majori cum sua utilitate, hostiumque damno administrari. Quæ res tamen plures recipiebat difficultates. Erat anni tempus durissimum altissima nive. Difficillimæ, propter viarum ac locorum a luto atque nive subsidentium angustias, æneorum tormentorum cæterarumque rerum subvectiones. Conflictabatur etiam rei frumentariæ pabulique inopia, quæ ingravescere in dies posse videbatur, si per hostium agros, aut per quos hostis pene vastabundus incesserat, ipse nusquam præparatis commeatibus iter facere cœpisset. Cum vero tota in festinando res consisteret, maximo erat ad conficiendi negotii celeritatem impedimento Aterni arx objecta excurrentibus; quam præsidiis

ac propugnaculis munitam egregie, modo Hispano etiam exercitu succinctam, & tentare, & relinquere post se æque periculosum erat. Dum autem Reginæ mandata expectat, dum rem frumentariam expedit, atque auxilia e Gallia Cisalpina, auxilia e Germania conveniunt, multum effluxerat temporis. Interea accelerabant, ut sese cum Hispaniensibus conjungerent Neapolitanæ copiæ, & rei e vestigio gerendæ occasio, in bello præsertim occupanda, prætervolaverat. His rebus permotus Lobcoviczius illam superi Maris viam relinquit, &, cum vernum jam tempus præcipitaret, revocato Comite Brounio, suisque omnibus in unum tandem coactis copiis, via Flaminia per Umbriam Agrumque Romanum in Campaniam, uti dictum est, constituit irrumpere.

At quibus viribus Neapolitanum Regnum profectus sit oppugnatum, statuere difficile est. Pro studio enim partium alii amplificant, alii elevant militum numerum; & cum bella plerumque fama atque opinione constent, ejusmodi rumores, varia in vulgus edendo, adaugere

gere callide ipſi ſolent Imperatores, quo majorem ſuis fiduciam, hoſtibus injiciant metum. Sed viginti millia peditum fuiſſe, ſex Equitum feruntur. Accedebant legionariis collecti ex Tranſilvania, Croatia, Illyricoque omni, & finitimis regionibus velites, quos e ſuis latibulis excitos, ad prædam bellumque in Italiam Auſtriaci compulerant. Multi etiam capitis damnati, transfugæque convenerant, quos vitæ veniæque deſperatio, & rapinarum ſpes acrius ad arma concitabat. Ex his conflatæ centuriæ, quod nullo ordine nullaque diſciplina certa pugnarent, ſolutæ appellantur. Erant præterea Hungaricorum Equitum circiter millia duo, qui libere atque audacter veteri Parthorum more vagari conſueverunt: itinera habent infeſta, commeatus intercipiunt, loca explorant. Hunc Exercitum (quem majorem etiam fama eſſe nunciabat) ad invadendum Regnum trahebat Lobcoviczius, inſignis ipſe Dux, & primis apud clariſſimum Imperatorem Eugenium ſtipendiis, & rebus in Boemia geſtis, & quod ad Italicum bellum tantum atque difficile haud nequidquam

miſſus eſſe videbatur. Jamque Macerata moverat IV. Nonas Maji, quatriduique viam progreſſus ſuperatis ſaltibus, qui Picentes ab Umbris dividunt, atque ad Camertes pertinent, modicis ad Forum Flaminii itineribus pervenerat. Advolat eo continuo Roma Comes Tunius. Omnia, quæ Lobcoviczio ſæpius per literas inculcaverat, coram ipſe agit multo vehementius. Excitat, hortatur, docet quantopere ad cauſſam Reginæque utilitatem interſit Neapoli confeſtim potiri: expeditionis gloriam commodaque amplificat. Id in primis facillimum factu eſſe dictitat: per omne enim Regnum, atque in ſinu Urbis Neapolis eſſe ait ſummæ potentiæ magnæque cognationis homines, qui fremant, præſentemque ſtatum ægre patiantur, & ſeſe Auſtriacis cupiant quamprimum adjungere: auctorem populis, non animum ad defectionem deeſſe: proinde iret, atque auderet: nullo negotio opprimi poſſe Regem in ancipiti poſitum diſcrimine, cum domeſtica ſimul cavere & externa propulſare pericula debeat. Hæc dum in Caſtris cum Lobcoviczio Tunius agit, animadvertit, Legatos & ple-

plerosque copiarum Præfectos alieniore esse in Lobcoviczium animo, deque illo asperius loqui. Hominem esse dicere indiligentem, difficilem, & qui omnia revocet ad arbitrium suum, nihil de aliorum sententia agat. Id utrum invidia ac malevolentia adducti, quod homines de his libenter detrahunt, eminere quos videant altius, an revera, quod ita esset, dicerent ac quererentur, ambiguum cum valde sit, non videtur pro certo esse ponendum; præsertim cum qui Lobcoviczio usi sunt perquam familiariter, multa nobis atque egregia de ejus facilitate morum, ingeniique præstantia retulerint. Sed Comes Tunius Romam celeriter reversus, statim literas ad Reginam dedit, quæ illi accurate significarent, quæcumque ipse de Lobcoviczio, deque aliorum Ducum dissensione & querelis, in castris cum esset, audierat, atque perspexerat. Regina, quod Regni repetendi occasionem corrumpi prolatando ac disputando posse videret, severius ad Lobcoviczium scribit, uti bellum iterque maturet, simulque (ut aliquid Legatis etiam daret)

Le-

Legatorum in Concilio sententiarum rationem haberi majorem jubet, neque eorum negligi consilia, qui Austriacas Romæ res curabant; quorum ad bellum Neapolitanum opera ac diligentia ob loci propinquitatem & notitiam opportuna admodum esse videbatur. Lobcoviczius hisce mandatis acceptis tripartito copias dividit, ita ut exercitus pars altera ab altera parte bidui via abesset: eo consilio, ut earum Regionum hominibus, per quas transire copias oportebat, spatium daretur ad expediendos commeatus (erant enim eæ circum regiones frequentibus exercituum itineribus magnopere exhaustæ atque attritæ) ac ut ipsæ etiam copiæ ejusmodi intervallo dispertitæ facilioribus vecturis cæterisque necessariis rebus uterentur. Tali modo instructo exercitu, & re frumentaria ordinata, a Foro Flaminii Lobcoviczius progressus per Spoletanorum, Interamnatium, & Narniensium fines ad Falerios Faliscorum pervenit. Castra ibi locat, Concilium advocat. Adsunt Legati, primique ordines. Adest Alexander Albanus Cardinalis, qui Roma tum forte

ve-

venerat, & qui Sardiniæ primum Regis, deinde Hungariæ Reginæ patrocinio suscepto, Austriacis hac de causa partibus inserviebat: adest etiam Comes Tunius Episcopus Gurcensis, & Abbas Franchinius Tavianius Pistoriensis, magni Etruscorum Ducis Legatus, cum militaribus viris de bello togati homines consulturi. Variæ dicuntur sententiæ: disputatur. Cum Legati, cæterique copiarum Præfecti, qui conventui intererant, a Lobcoviczio cupidius dissentirent quam tempus postularet, atque e concilio indignantes consurgerent: comprehendit illos Alexander Albanus, & magnopere cohortatus rogat, dissensionum & controversiarum finem faciant, neu privatis simultatibus publicam caussam perditum eant: eadem agunt atque orant Tunius atque Franchinius. Discessum tamen a concilio est, ut tumultuatum potius quam deliberatum aliquid sit.

Interea dum hæc ab Austriacis geruntur, Rex Neapolis ea spe lapsus, quod Austriacos, aut æquitate permotos sua, aut Sardiniæ Regis periculo in alteram Italiæ partem retractos, nihil quidem contra se in præsentia ausuros esse arbitraba-

batur, consilio omni quietis & cunctationis abjecto, hostibus quam maturrime occurrere instituit. Itaque, nondum hyeme confecta, duas ex Hetruria sua legiones arcessit, reliquas ex hibernis deduci, armari, suppleríque, & convenire statim jubet; quasdam continenter præmittit, quæ ipsa sui adventus fama hostem interim demorentur, si, per causam insequendi Hispanos, eruptionem in Regnum Theatem versus facere contendant; quod collectis junctisque ratibus ad efficiendos in Truento pontes, & præmissis nonnullis Hungaricis Equitibus, conari identidem minabantur. Ipse equitatui studet, frumentum, milites, pecuniam imperat. Imperata libentissimis animis Neapolitani faciunt, atque hoc etiam majori diligentia, quod summopere cupiebant removere ab se infidelitatis suspicionem, quam fidelissimæ Civitati, temere multa Austriaci jactando, conflaverant. Portum Neapolis novis jam, ut diximus, extructis propugnaculis, ne quid a mari hostibus pateret, & dispositis præsidiis tormentisque muralibus communire festinabat. Præterea naves bellicas duas, quinqueremes quatuor, totidem-
que

ae biremes, & magnum actuariarum
ımerum expediri jubet, quæ pro Cajetæ
ore portuque in statione sint, & au-
lia exercitui commeatusque, si opus
erit, subvehant. Dat prudentissimis ho-
inibus negotium, ut absente se Rem-
blicam suscipiant atque administrent,
que Michaeli imprimis Retio classis
æfecto commendat; ad quem, non tam
opter viri dignitatem, quam propter
regiam in moderando populo facilita-
n, totius Urbani Imperii summam re-
cere Rex voluerat. Cum vero dubiæ
ei insimulati plures in vinculis habe-
ıtur, & tali in tempore lenienda po-
s quam exagitanda populi vis videre-
, solvi eos extemplo, liberosque ab-
jussit. Quo facto magnam a populo
erisque ordinibus gratiam iniit, im-
ɔbosque ipsos, tantæ mansuetudinis
niratione obstupefactos, repressit ab
ni conatu novorum consiliorum. Ipse
hostem proficisci constituerat, ma-
ım Regium nomen in bello vim ha-
e existimans, eoque & hostes ter-
, & suos incitari, & Ducum usita-
æmulatione imperii minui contro-

versias, intelligebat: simul, si quid durius domi forisve accidisset, tutiorem multo inter armatos atque apud suum exercitum fore sibi locum videbat. Accendebatur etiam Philippi Fratris exemplo, qui iisdem temporibus in Taurinis magno fortique animo cum Rege exercitatissimo gerebat bellum; & dicebatur per eosdem dies a Philippo Patre, militarium facinorum cupidissimo Rege, incitatus per litteras ad bellicam fortunam, propriamque Borbonii generis laudem. Igitur domi rebus optime constitutis, atque omnibus ad profectionem comparatis, Civitatis Primoribus convocatis, Rex sese ad hostem iturum, & Reginam interea cum liberis Cajetæ quietiori in loco futuram pronunciat. Tum vero, hoc audito, procumbunt Regi ad pedes Neapolitanæ Civitatis Principes, & multis precibus orant atque obsecrant, si ipse abesse cogitur Reipublicæ caussa, Reginam quoque discedere ab ipsis ne patiatur: maximo hanc rem Neapolitanis hominibus non dolori tantum, sed etiam dedecori fore, cum videri possit aliquid Neapoli subesse, quod cavendum Reginæ
vi-

vitandumque fuerit. Enimvero Rex negat, Conjugis suæ, quæ gravida sit, valetudinem pati, ut gravius etiam fatigetur Imperii occupationibus, iisque rerum incertis, quæ turbata pace in magna facilius multitudine accidere possint: bono essent animo, neve ad injuriam interpretarentur facta, quæ alia omnino justaque de causa fierent. De eorum autem fide eo se minus dubitare dicit, quo magis perspicuam ipsorum erga se voluntatem videat; & videre ipsi possint, nullum sese pro eorum incolumitate periculum recusare. Hortatur denique, quando de ipsis non male meruerit, suum ut honorem ab hostibus defendant, & necessaria conferre ne graventur ad justissimum bellum, quod non intulerit ipse, sed propulset illatum. Equidem quo mea me dignitas, & vestra salus vocat, abeo, inquit; at quæcumque acciderit fortuna, utinam, cives, saluti vestræ consulere possim! dignitati meæ certe consulam. Ad hunc orationis exitum flentibus omnibus, qui aderant, cum Conjuge & liberis discedit Rex. Discedentem lacrymis votisque prosequitur infinita homi-

num multitudo, quæ subitæ profectionis nuncio commota (emergebat enim tum maxime dubiis in rebus erga mitissimum Regem populi amor) jam ad Regiæ domus fores convenerat, & longo perpetuoque agmine suburbium usque, fora viasque omnes oppleverat, Regis discessum, suam mœrens solitudinem. At Regni Principes, quibus major a dignitate metus erat aut spes, eamdem plerique cum Rege fortunam adire parati, in belli illum labores ac pericula comitati sunt.

Neapoli viii. Kal. April. profectus, Capuam eodem die venit. Postridie Regina, Legionis Italicæ, & Legionis Helveticæ Prætorianorum parte, & quinquaginta Custodibus Corporis stipata, Cajetam cum liberis concedit: Rex Vulturnum amnem non longe a Venafro ponte transgressus, quem ipse pontem jampridem e lapide extrui ad ornatum commodumque regionis jusserat, Venafrum altero a Capua die pervenit. Apenninum inde superare instituit, qua id jugum, cujus dorso tota Italia dividitur, a Campaniæ finibus in Vestinos excurrit, & cum Apulia continens est ab ea parte, quæ

quæ ſpectat in orientem ſolem. Loca erant ardua, aſpera, præruptis rupibus confragoſa, ipſoque anni tempore horridiora; & vere incipiente plurimæ cœlo nives deciderant, quæ veteribus cumulatæ iter impediebant uſque adeo, ut, quamvis diſcuſſa nive glacieque, incedere tamen ſine caſu aut prolapſione aliqua miles non poſſet, & per præcipites ſæpe lubricaſque altitudines provolverentur jumenta cum oneribus, intolerandaque frigorum vi vexarentur homines, & exanimarentur etiam aliquot. Tantis in difficultatibus nihil tam militibus faciebat animum, quam Regis exemplum, quem eadem a cœlo locique aſperitate perpeti, eoſdemque alacri vultu excipere videbant labores, ad quorum patientiam aſſiduo ipſe venatu obduruerat, & regio animo pericula omnia minora ducebat. Maxime igitur difficili via per Rivi nigri Montiſque Vallonii ſaltus ad Caſtellum Sangri proficiſcitur. Oppidum eſt opportuno loco ſitum, nomenque a flumine habet, quod prope oppidum labitur; cui quidem oppido Rex non ita pridem civitatis nomen & jura dedit,

ut

ut Dominæ Loci Familiæ vetustissimæ Caracciolæ gratificaretur; utque perpetuo constaret, non invitum ipsum ibi Regem mansisse. Sed Rex partem jam copiarum præmiserat per latissimam, ut in montibus, planiciem, (quinque enim millia passuum in longitudinem patens, a mensura nomen accepit) iisque imperat, ut, adventante hoste, Hispanis celeriter subsidio irent: ipse cum reliquis copiis, modico intervallo, suis Hispanisque auxilio futurus subsequebatur. Sed cum hostium impetus languescere videretur, atque ejusmodi languoris causa ignoraretur adhuc, Rex ad Castellum Sangri subsistere interea constituit, hæc spectans: Si Austriaci a Piceno sese in Vestinos effunderent, ipse ut Hispanorum exercitu statim conjuncto validior hostibus occurreret, ibique decertaret, ubi facilius coercere ipsos propter locorum iniquitatem posset, eademque ratione equitatum ipsorum, quo multum valebant, ad rem gerendam inutilem efficeret: sin regionis natura, oppositaque Aterni arce, & duorum exercituum conjunctione deterriti tenerent sese, neque progredi

au-

auderent, tum ut ipse quoque sedens itinera hostium circumspectaret, quæque apud ipsos gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore & pro re caperet. Interim certos homines circum finitima loca miserat, qui de re frumentaria providerent, vecturasque Civitatibus describerent, curarentque, uti facile & continenter necessaria ad exercitum comportarentur. Quidquid etiam Truentum Lirimque amnes interjacet, atque Asculanorum & Fregellanorum fines attingit, id omne præsidiis occupaverat, & maxime quacumque penetraturus hostis videbatur; atque ita militum manus per præsidia disposuerat, ut colligi & signo dato convenire in unum extemplo possent. Hæc apud Regem belli ratio erat. At Romæ Trojanus Aquaviva Cardinalis, Hispaniarum Neapolisque Regum ad Pontificem Maximum Legatus, cum bellum in vicinia arderet, & plurima, ad bellum quæ pertinerent, inter Austriacarum partium fautores in Urbe agitarentur, impigre omnia prudenterque attendebat. Tantum autem poterat consilio, gratia, auctoritate, diligentia,

opi-

opibus, nihil ut Auſtriaci Duces in caſtris, nihil Romæ Legati molirentur, quod ipſi lateret in tempore. Per hujus igitur viri literas Regi renunciatur, Lobcoviczio eſſe in animo, depoſito his de cauſis, quæ ſupra demonſtratæ ſunt, invadendorum Veſtinorum conſilio, bellum in Caſſinatem transferre, indeque commodiore itinere Neapolim petere, maxima cum ſpe, quam vani etiam rumores alant, fore ut per occaſionem & propinquitatem exercitus ſui Campania omnis, ipſaque arx & caput Regni Neapolis ad rebellandum conſurgat; qua in rerum perturbatione, inclinantibus nonnullis ad Auſtriacum nomen, novaſque res, valde illum confidere probam ſibi potiundi Regni occaſionem dari poſſe. Hiſce Rex cognitis rebus, copias omnes ſuas a Veſtinis iter avertere, atque in Caſſinate contrahi, eoque Hiſpanorum etiam exercitum per Celanenſem Soranumque agrum contendere jubet: ipſe a Caſtello Sangri Idibus Aprilis profectus, in Campaniam regreditur; &, cum Venafri propter rationem belli aliquot dies eſſet commoratus, eodem fere tempore,

quo

quo ſeſe a Piceno Lobcoviczius commoverat, & jam per Umbriam ſuas copias tranſducere cœperat, ipſe ad Sangermanum Caſſinatis agri oppidum, & Marci quondam Varronis doctiſſimi hominis villam, pervenit. Quo cum in oppido Rex eſſet, Hiſpanienſis ac Neapolitani exercitus Ductores primos, qui eodem venerant, conſulere de bello cœpit, eique conſilio interfuit etiam Mutinenſium Dux, conſtanti erga Borbonios fide clarus; neque abfuit Montallegrius, quem auctoritatem apud Regem habere diximus, & qui ex gravi morbo in itinere ſuſcepto tum primum convaluerat. Erant nonnullorum ſententiæ, qui Regem ad Regni fines opperiri Auſtriacos arbitrabantur; nam Caſſinatem ſaltum cuſtodiri ob loci anguſtias facilius poſſe ajebant, & melius domeſticis copiis rei frumentariæ ali exercitum, quam aut in aliena terra quæſitis, aut longe comportatis: populares autem, ſi quid inteſtini motus timeatur, vel nihil moturos Regis præſentia coercitos, vel acrius etiam pugnaturos pro patria in conſpectu ſuorum. At Gagius, de quo ſupra diximus, Hiſpano-

rum Imperator, non expectandum esse dicebat, dum hostium irruptione domestica quies obturbaretur, & populares, quocumque animo essent, irritarentur agrorum populatione, cæterisque belli cladibus: quam longissime a finibus submovendum esse hostem, turbarum & seditionum spe appropinquantem: neque de commeatibus desperandum, quorum eo majorem in dies copiam affuturam, quo magis integræ a belli vastitate Provinciarum opes fuerint: hostes ipsos multum animorum atque audaciæ demissuros, cum videant exercitum nostrum non modo non cedere eorum adventu, sed etiam propius accedere; fortiores enim videri semper qui provocant. Tantum esse militum, tantum in militibus virtutis, ut non quærendis latebris saltibusque, sed apertis viribus atque acie dimicari possit. Postremo Regis dignitati consulendum, cui quidem magis ad gloriam conducere videatur obviam hostibus ire, quam domi sedendo eorum impetus excipere. Gagii oratio momenti habuit plurimum ad persuadendum, & propter auctoritatem viri, militari favore
lon-

longoque tot bellorum uſu partam, & quia utilior Regi atque honorificentior viſa eſt; pleriſque etiam, ut in bello, ferociora placebant. His agitatis rebus continuo Rex a Sangermano diſcedit, juſtoque itinere Arpinum, atque inde Verulas, mox Anagniam pervenit. Anagnia Ernicorum in Latio oppidum eſt, editiore in colle poſitum. Subjecta oppido planicies eſt ſatis magna, quam undique montes cingunt. Caſtra ibi Rex facit pulcherrimo aptiſſimoque ad copias explicandas loco; atque ibi primum cum Neapolitano exercitu Hiſpanienſis conjungitur, unaque bellum adminiſtrari cœptum eſt. Erant Hiſpanienſis exercitus Legiones peditum undecim, Equitum alæ tres, magis robore quam numero præſtantes, quippe quas admodum extenuaverant itinera, præliaque, & perfugarum frequentia. Erant præterea quingenti ferme excellenti virtute Equites Regii, hiſque adjecti erant tercentum, quos cuſtodiæ ſuæ cauſa Mutinenſium Dux habere inſtituerat, & lecta Hungaricorum Equitum turma, qui ad Hiſpanos ſuperioribus annis transfugerant. Hiſpa-

ſpanienſi Equitatui præerat Atriſci Dux, qui manu promptus feroxque habebatur. Præcedebant agmen Montani pedites ferentarii, audax ad procurſiones genus, & nihil minus quam hoſtem mortemque metuens. Neapolitanum exercitum duodeviginti peditum legiones, Equitum alæ quinque conficiebant; ſi Provinciales legiones quinque modo conſcriptas excipias, veteranæ omnes, expeditionibus, atque altero jam Italico bello ad Scultennam exercitatæ; earumque pleraſque omnes Regi Filio Hiſpaniarum Rex conceſſerat. Hujus exercitus imperium permiſſum erat Caſtropiniani Duci, quem e Gallica legatione accerſitum propter bellicam laudem ſuis Rex copiis jampridem præfecerat. Erant etiam machinæ caſtrenſes, tormentaque omnis generis, quorum magnam partem ſumma adhibita celeritate adduxerat in Caſtra Comes Gazola Præfectus Fabrûm Regis Neapolis, & qui inter arma ſtudiaque verſatus, ſingularis erat propter Mathematices notitiam in re militari præſtantiæ. Conjunctis copiis, luſtrato exercitu, donativoque militibus dato, tanta exarſit alacritas ſtudium-

diumque pugnandi, ut cum Rex equo circumveheretur castra, læti omnes ad aspectum Regis conclamarent, expectari diutius non oportere, quin ad hostes iretur, utque ad hostes ducerentur, magnis crebrisque vocibus peterent. Rex postquam suos tam egregie animatos cognovit, postridie ejus diei Anagnia profectus in Labicanum agrum venit, castraque ad Valmontonium, veteris Labici vestigiis insigne oppidum, locat. Quatriduum ibi moratur, dum cibaria ad exercitum subvehuntur, quibus non satis provisum esse dicebatur. Interea jubet, necessariis tantum retentis, reliqua impedimenta dimitti, quo milites ad præliandum expeditiores occurrant hostibus. Statuerat enim hostes adoriri, & militum alacritate incitatus, & quod illos impari numero etiam negligentius agere sciret. Id si ea esset celeritate factum, quæ multum in bellis potest, opinio fuit, mari Austriacos exclusos, omnibus circa regionibus partim exinanitis, partim ab Hispaniensi & Neapolitano exercitu præoccupatis, frumenti pabulique inopia compulsos, aut iniquo & tempore-

re & loco decertaturos fuisse, aut sese unde venerant recepturos. Cujus tantæ rei occasio pulcherrima corrupta est paucorum dierum mora, quibus diebus ad Valmontonium moratur Rex cibariorum causa. Tam parvo sæpe tempore tantæ in bello commutationes fiunt. At Lobcoviczius, quem ad Falerios Faliscorum concilium advocasse supra ostendimus, de Regis consilio conjectura judicans, & de itinere certior factus, omissa omni disputatione, maturandum sibi existimavit, & maritimis Romanisque commeatibus timens, magnis Romam versus itineribus contendere cœpit. Iisdem diebus præmiserat Rex cum parte copiarum Atrisci Ducem, qui Tyberim cæteraque ad Urbem loca exploraret, frumentum pabulumque omne, ne cui hostibus usui esset, aut aveheret, aut corrumperet, atque omnem alendi exercitus, & longius progrediendi, quantum posset, facultatem hostibus eriperet. Præmittit etiam explorandi causa Præneste Morillii Comitem Sanctacrucium, Draconum Tarraconensis alæ Præfectum, omni virum & virtutis & nobilitatis laude

præ-

præstantem. Hoc vero magis Lobcoviczius properare, ut cum exercitu quamprimum ad Urbem esset, ne Roma, unde illi omnium rerum spes, marique ac flumine Tyberi prohiberetur; neve horrea, quæ ad Eretum constituerat, occuparet hostis aut perderet. Itaque Vogthernium Instructorem exercitus cum expedita Illyricorum peditum atque equitum Hungaricorum manu misit, qui frumento pabuloque, atque horreis consuleret, antecursores hostium reprimeret, pontem ad transducendas copias in Tyberi efficeret; ipse cum exercitu statim subsequitur. Qua re cognita Atrisci Dux paulatim ad Regem sese recipere cœpit, cum plus Austriacis terroris quam damni intulisset. Lobcoviczius omnibus copiis Tyberim transductis ad Eretum pervenit, castraque ibi idoneo loco ponit. Ereti paucos dies dum Lobcoviczius moratur allevandorum militum caussa, quos continens iter defatigaverat, plures Roma omnis generis atque ordinis homines confluxerant in castra, propinquitate exercitus & novitate rei invitati. Alii studio partium, alii bellorum inscitia

de

depravati, communi etiam vitio naturæ, cui nova quæque potiſſimum arrident, in maximam cujuſcumque rei admirationem rapiebantur. Nonnulli ex barbaricis veſtibus immanique verborum ſono militum vires atque animum æſtimabant. Omnes denique numerum copiarum, ordinem, robur mirari, laudare, nullum eſſe dicere, nedum Neapolitanum exercitum, qui tantæ tamque invictæ multitudinis aſpectum modo ferre poſſit. Horum admiratione atque vocibus mirifica acceſſit militibus Centurionibuſque, & cæteris copiarum Præfectis opinio victoriæ, & noſtrorum contemptus, ſic ut paucis diebus ſeſe Neapoli futuros jactarent; atque Auſtriacarum partium aliqui Romæ, quaſi debellatum jam foret, de belli præmiis cogitarent. Ipſe Lobcoviczius, qui ſpei magis cauſam quam ſpem ipſam attenderet, confirmatior tamen in dies atque alacrior videbatur, vel præſentium adulatione ſublatus, vel ne aliquid militum fiduciæ non ita lætus Imperatoris vultus detraheret. Inſtructo igitur & confirmato exercitu, recenſitoque copiarum nu-

numero ab Ereto progressus, trajectoque Aniene binis Castris ad oppidum venit, quod C. Marii septies Consulis suburbanum fuisse ajunt. Rex, comparata tandem re frumentaria, a Valmontonio cum omni exercitu profectus est eo quo diximus animo, ut Suburbana præoccuparet, atque hostes, si ferret occasio, adoriretur. Cumque millia passuum quatuor fere processisset, nuntiatum est ei, non longe Austriacos abesse, fierique posse, ut in itinere dimicaretur. Id ne accideret, magnopere sibi præcavendum esse Rex existimabat; namque periculosum ducebat inter silvas atque intercisos vallibus colles objicere prælio milites, itinere, jejunio, imbre confectos. Acciderat enim repentinum imbris incommodum. Tormenta etiam ad prælium necessaria neque facile convectari, deterrima & lutulenta via, neque recte administrari per impeditos sepibusque obseptos campos poterant. Ergo subitum pro tempore & loco consilium capit: retorqueri agmen a Tusculano, quo iter direxerat, Velitrasque occupari jubet. Velitris occupatis, tumultuose considet exer-

citus, magis ut temporis angustia, quam ut rei militaris ratio postulabat. Erat enim persuasum, non manendi animo castra ibi fieri, sed ut aliqua militibus quies daretur; omnesque profectionis postridie signum expectabant, neque de Tusculano spem cogitationemque abjecerant. Interim Lobcoviczius ad Urbem cum esset, salutandi Pontificis caussa, compluribus Tribunis militum, primisque ordinibus comitatus, Romam ingreditur, tota undique ad adventum ejus effusa Civitate. Certe multitudinis favore & cupiditate visendi Imperatorem, fama jam & præsenti expeditione clarum, celebratus adeo fuit ejus in Urbem introitus, ut nihil ei ad triumphum illo die, præter victoriam, defuisse videretur. At ille nihil rerum vanis occupatus ad exercitum eodem die rediit, motisque a Mariano Castris, omnique hostibus suburbano exclusis, ad Aricinum nemus processit, & validam manum ante misit, quæ loci naturam propter interjecti nemoris latebras difficilem cognosceret, & qua in regione hostes versarentur, quodve iter cogitarent, exploraret. Eadem qui cognosceret,

ret atque exploraret, præmissus ab Rege fuerat, cum peditum atque equitum parte Joannes Ferreria Castrorum Præfectus. Hic cum hostium exploratores in ipso nemore atque itinere offendisset, levi commissa pugna, & nonnullis utrinque vulneratis interfectisque, maturius sese ad Regem in castra recepit; eodem omnino tempore, quo jam Pyrochitrophorum Centuriæ, stationesque exercitus omnes accelerabant, ut cedentibus auxilio succurrerent. Postero die Rex Draconum Equitum, delectorumque peditum manum expeditam esse in armis jubet ad Tusculanum, (& Tusculanum jam occupaverant Austriaci)eamque regionem omnem explorandam. Ecce autem dum hæc ab Rege administrantur. repente in supercilio montis, qui Velitris Castrisque Regis imminebat, apparere hostes incipiunt, horribilemque e superioribus locis speciem præbebant, longe lateque armis a sole collucentibus, atque instructo agmine descendentes. Rex improviso hostium adventu nihil permotus, productis omnibus copiis, equitatu & peditatu idoneis locis collo-

cato, militibus Ducibusque ad virtutem & fidem incitatis, quid hostes consilii caperent, forti magnoque expectabat animo. Lobcoviczius propius summo e monte conspicatus Regis copias, inviasque convalles, quæ inter suum atque exercitum Regis intererant, perterritus tum demum difficultate rei, nihil existimabat committendum temere. Itaque tenebat sese. Cumque uterque utrique fuisset exercitus in conspectu sub armis continenter a prima luce prope ad meridiem: primi Austriaci abjecto, ut videbatur, rem prælio decernendi consilio, montem, quem insederant, præsidio, aggeribus, tormentisque munire cœperunt; qui mons inter duorum exercituum Castra medio fere spatio eminebat. Rex ubi videt per Lobcoviczium stare, quominus pugna decertetur, castra & ipse communire instituit, quæ aberant a castris hostium circiter millia passuum quatuor. Castra autem hostium a lævo latere negligenter posita videbantur, dissipato potius quam descripto per Aricini nemoris saltus exercitu: in dextro oppidum Lanuvinum versus majorem Equitatus

tatus partem Lobcoviczius collocaverat, quo facilius in agros excursiones faceret, pabulatores interciperet, & commeatibus, si posset, a mari Neapolique Regios intercluderet; ipse in oppido Nemorensi Prætorium constituerat.

Erant interea Italiæ totius animi atque oculi in utrumque intenti exercitum: neque enim majoribus umquam copiis, majorique partium studio Neapolitanum Regnum oppugnatum defensumque esse constabat: aliique alio trahebantur homines, ut cogitarent quid Carolo Regi, quid Austriacis, quid Neapolitanis, quid porro Italiæ omni accideret. Verum tanto discrimini, quod exercituum propinquitate admaturari videbatur, repugnabat natura loci, & eorum consilium, qui summæ rei præerant; innataque etiam mortalibus trepidatio, qui, quo propius ad supremum rerum suarum certamen accesserint, eo longius a tanto fortunæ periculo abhorrere animo videntur. Namque Rex, ne hostium castris succederet, impediebatur editioribus locis a Lobcoviczio præoccupatis, Aricinique nemoris angustia: ne autem Lobco-
vic-

viczius in Regis castra irrumperet, prohibebatur vallium altitudine, majoreque Regis exercitu, quem etiam a machinis castrensibus tormentisque omnibus multo esse paratiorem explorando cognoverat. Et locus, ut ad prælium committendum difficilis, ita erat opportunus utrique ad commeatus parandos, atque a copia cibariorum dimicandi irrepserat negligentia. Roma Lobcoviczio & mare omnia subministrabant; nihil Regi deerat, cum Neapolim post se & Campaniæ haberet uberrimam illam oram. Regem præterea domestica aliqua seditione revocatum propediem iri confidebat Lobcoviczius, Regios item milites, ut Provinciales, & modo conscriptos, periculorum metu & militaris disciplinæ tædio dilapsuros. Neque meliora Lobcoviczio futura esse sperabat Rex, cum apud ipsos Austriacarum partium homines ille offenderet cunctatione, seditiosis consiliis adversaria maxime; cum de Sardiniæ Rege, deque Austriacis trans alpes & in Gallia Cisalpina duriora in dies nuntiarentur; cum pestilens in palustribus agri Romani locis Sextilis mensis
in-

instaret, qui Austriacum potissimum exercitum e saluberrimis Germaniæ regionibus valetudine tentaret atque consumeret. Iis uterque de causis, commutata belli ratione, prælio abstinere velle videbatur, atque expectare beneficium temporis, quo alter ad alterum opprimendum uteretur.

Quoniam ad hunc locum perventum est, non alienum videtur notitiam afferre aliquam Veliterni oppidi atque agri, in quo & sua Rex castra habebat, & eas uterque exercitus res gessit, quas conscribendas suscepimus. Ipsum est oppidum in colle præcelso atque edito; utrinque convalles sunt difficiles, vitibus tamen atque oleis convestitæ omnes pulcherrime. Summam occupat oppidi partem conversam ad Aquilonem Curia, pauloque infra Curiam Minoritarum Cœnobium est, quod ipso semirutorum murorum oppidi ambitu cingitur ab ea parte, quæ spectat inter occasum solis & septemtriones. Totum autem oppidum multis transversis distinguitur viis, sed una præsertim paulo latiore ac perpetua, quæ a porta incipit, quæ Neapolitana appellatur, in eamque desinit, quam Ro-

Romanam vocant. Propter hanc viam quatuor ſunt Plateæ, earumque maxima non longe a Romana porta diſtat. In ea & fons eſt ornatiſſimus, qui, aqua ab Aricino uſque nemore ducta, ubertim ſane fluit, & domus eſt Ginettiæ gentis, in qua ipſe diverſabatur Rex. Additi domui horti ſunt, per quos patet ab una parte aditus ad viam Syrmonetam verſus, iſque aditus, interjecta convalle diremptus, lapideo rurſus ponte hortis adjungitur; pontique erat militum præſidium impoſitum. In altera hortorum parte, quæ item alteri, qua Valmontonium itur, viæ ponte adjungebatur, tignis atque aggere extemplo conſtrato, cohortes erant duæ Prætorianorum legionis Belgicæ. Ipſorum autem e regione hortorum, Romanæque portæ, ſub tumulo, cui Capuccinorum inſidet Cœnobium, conſtituti erant Equites Regii, & Cuſtodes Corporis Mutinenſium Ducis: tormentorum præterea machinarumque omnium bellicarum ſedes. Dextrum Regis caſtrorum cornu, quod Artemiſio (ſic enim nominant) monti ſuccedebat, Legiones obtinebant prætoria-

norum, Hispaniensis, atque Italica, validissimum Regiæ militiæ robur: sinistrum autem, Neapolitanæ portæ, muro, ipsique oppido conjunctum, Equitatus ferme omnis tenebat, & veterana Hybernicorum manus, Belgarumque prætorianorum cohortes quatuor, quæ in prima fronte constitutæ erant. Cæteræ copiæ, dextro sinistroque lateri, medioque agmini opportune interjectæ, omnem undique locum ita compleverant, ut Regiis castris oppidum contineretur; oppidi autem situ castra munirentur. Quæ ad Velitras regio est inæqualis, atque intercisa foveis, ea non equitatui quidem, sed peditatui maxime idonea erat.

Non multo longius a Capuccinorum Cœnobio septemtrionem versus continuatio est quædam montium, quorum alter altero editior assurgit, eorumque editissimus, qui ipse est Artemisius, cum Aricino Nemore continens est; pulcherrimumque habet & late patentem in omnem circa regionem prospectum. Qua vero ab Velitris longe millia passuum duo ejusmodi montium series assurgere incipit, duo sunt, quantum jaculum adjici potest, ad

dexteram viæ, quæ Romana dicitur, paulo depressiores montes: quorum alter vergit in castra hostium, & appellatur Spina, alter vero propius Velitras est, eumque hostes primo insedisse diximus.

Hoc igitur Austriaci monte occupato, quem occupare nostri neglexerant, vel propter loci distantiam, vel propter subitam quam cogitabant profectionem, aliasve ob causas, quas commemorari non est necesse, illum illi e vestigio una fronte contra Regis castra communivere, dispositis aliquot tormentis, præsidioque hominum mille imposito. Huic præsidio munitionique præerat Pistaluccius. Austriaci, ut erat e monte despectus in castra Regis atque oppidum, cum facile copiarum nostrarum motus omnes conatusque observarent, nihil in tanta propinquitate apud illos inexploratum, nihil apud nos tutum erat. Atque etiam frequentes fiebant excursiones, in quibus erat illis, uti loco superioribus, melior semper pugnandi conditio; stationes autem excubiæque nostræ quotidie peragitabantur ictu telorum, quæ illi de munitione e tormentis identidem conjiciebant.

Si-

Simul noſtris magis ac magis in dies caſtris appropinquabant, & domum quamdam propter viam Romanam, quingentos non longe a Velitris paſſus, tumulumque occupaverant; ſtationeque inde Montanorum levis armaturæ peditum dejecta, ingentem jam in ſpem venerant, ita poſſe nos paulatim coarctari, ut vel loco excedere cogeremur magno cum periculo tam propinquis hoſtibus, tamque ſubito inſtantibus; vel, ſi perſtaremus, & affictarentur milites aquæ in maximis caloribus inopia, quod fontem, quem ſupra memoravimus, illi averterant, & perpetuis vigiliis miſere conficerentur, quod eſſet noſtris propter imminentem jam hoſtem continuo fere ſub armis excubandum, quæ res & perfugas vulgo augeret & morbos; ipſi autem ulterius ſemper progrederentur, haberentque maximas a loco ſuperiore ad exercitum Regium aut fatigandum aut etiam pellendum opportunitates; idque futurum glorians apud ſuos Lobcoviczius dixerat, Romamque perſcripſerat. Quibus in difficultatibus cum verſaretur Rex, conſilia inibat, quemadmodum illos loco tam

opportuno depelleret, ac, ne ulteriora tentarent, reprimeret. Hæc deliberanti accidere visa est facultas rei bene gerendæ. Namque animadversum est, eam montium seriem, de qua paulo ante diximus, monti, qui a Pistaluccio tenebatur, impendentem, esse nudatam omni præsidio; vel quod situm valde utilem minime cognoverint hostes; vel quod, male parati ab omni genere tormentorum, tantum loci opere complecti non potuerint. Illud etiam per exploratores cognitum est, montem ipsum a reliquo Lobcoviczii exercitu abesse nimium; adeo ut invadi prius posset, quam Lobcoviczius auxilium submitteret, aut etiam sentiret. His cognitis, datum totius rei negotium Gagio est, cujus etiam fuisse consilium fertur. Gagius, exquisito per venatores quosdam itinere, & delectis ad hominum millibus quatuor, quorum pars omnibus hostes viis circumveniret, eorumque munitioni succederet; pars montium seriem illam peteret, quæ hostium præsidio impendebat: multa nocte silentio e castris egressus est, cum omnem interim exercitum ad omnes casus sub ne-

armis vigilare jussisset. At hostes, occupata, uti supra demonstratum est, propter viam Romanam domo direptaque, hoc successu feroces lætique nostros contemnebant, atque obruti vino, cujus magnam ibi copiam nacti fuerant, cujusque est gens avidissima, excubias obibant negligentius. Nostri autem cum albente jam cœlo in summum jugum, locaque iniqua virtute summa enixi essent, tam subito a fronte, a tergo, atque ab omnibus partibus eminus cominusque provolaverunt, ut hostibus ad arma capienda, telaque e tormentis explodenda tempus defuerit. Plures primo concursu in ipsis tentoriis ita, uti erant, jacentes ac semisomnes interfecti, aut capti sunt; reliqui, dum præcipiti fuga densiores sylvas petunt, aut ad suos se recipere conantur, a Regiis circumventi, qui omnibus occurrebant itineribus, projectis armis dediderunt sese. Unus etiam, qui fortissime resistebat, Tripsius Tribunus militum legionis Pallavicinæ, debilitato tamen vulneribus, & contrucidato corpore captus est, quem paucis post diebus apud nos mortuum honorifice effer-

fer-

ferri curavimus, admirati virtutem, cui necessario irascebamur. Ipse Pistaluccius subito in domo oppressus, quam pridie expugnaverat, non se ex manibus irrumpentium militum eripere potuit. Omni Gagius hostium capto deletoque præsidio, quinque ablatis æneis tormentis, potitus & monte, pro quo certatum erat, & omnibus, qui monti impendebant, jugis: tum deinde stationes exercitus promoveri, equitesque a parte oppidi Lanuvini circumfundere sese, & procedere jussit; atque ea fuit nostrorum celeritas, ut antequam fere duo tresve e prælio elapsi rem Lobcoviczio gestam renuntiarent, Lobcoviczius ipse omnia superiora loca nostrorum armatorum multitudine completa respiceret. Quare incertus & perturbatus, quo occurreret, auxiliumque ferret, quidque in quaque parte opus esset, vix cognoscere subito aut constituere dicitur potuisse. Jamque Regii, ingenti ubique illato terrore, Austriacorum castris appropinquare videbantur. Et Comes Marianus, Præfectus Fabrûm Regis Hispaniarum, quippe qui montem occupaverat, quem appellari Spinam,

inque hostium castra propius vergere diximus, tamquam e loco editiore impressionem jam facturus cernebatur. Tum vero turbatis Austriaci ordinibus, totis trepidare castris & concursare cœperunt. Calones autem, lixæ, puerique, diversi dissipatique in omnes partes fugiebant; & mulieres, quarum erat in castris ex consuetudine Germanorum magnus numerus, loca omnia lamentatione & fletu complebant. Nonnulli etiam cum impedimentis ad Urbem usque Romam continenti impetu procurrerunt; & Romæ quidem trepidatum, occlusæque subitæ irruptionis metu portæ sunt: cum, motis semel nimium in terrorem animis, & fama rem, ut solet, augente, jam fugientium, jam insequentium pulverem videre sibi aliqui viderentur. Atqui potuisse eo die totum Lobcoviczii exercitum deleri, ne ipsi quidem Austriaci negant, si Hispani Neapolitanique institissent perterritis atque ad fugam spectantibus, oblataque ejus diei occasione usi fuissent. Sed nostri Duces, sive ipsi insidias veriti locorumque angustias, quod saltus vallesque intercedebant, sive quod fi-

fixum jam apud Regem & constitutum erat, summam rerum in nullum dari discrimen, consecuti id, quod animo potissimum proposuerant, receptui repente cani jusserunt. At milites, præter opinionem revocati, ægrius recipiebant sese, cum ad invadendos hostes, tantulo spatio interjecto, exardescerent, ipsumque Ducum imperium carpebant in colloquiis, quo imperio celerem præsentemque victoriam interpellari dicebant. Hostes porro inopinato nostrorum receptu facultatem nacti colligendi sese, Spinam subito, unde profugerant, montem recuperarunt, atque operosa munitione circumvallarunt. Hunc nostri montem a Comite Mariano occupatum jam, nescio qua de causa, jussi erant deserere; tametsi teneri is propter loci opportunitatem omnium maxime oportere videretur. Neque enim hoc etiam a nostris obsesso monte, qui hostium castris tam ex propinquo imminebat, consistendi spatium illis fuisset. Postero die cum excelsiora etiam cæteraque amissa loca recuperare, eruptione facta, tentassent, magno a nostris cum detrimento repulsi

sunt

ſunt. Lobcoviczius hac ſpe dejectus, & periculo coactus, ne ſuus exercitus, noſtris munitionibus præſidiiſque ſubjectus, tormentorum vi vexaretur, caſtra paululum a lævo latere reduxit ac contraxit, ipſumque prætorium longius ab oppido Nemorenſi in Cynthianum poſt Triviæ lacum removit. Rex montem, qui a Piſtaluccio tenebatur, atque occupata etiam Artemiſii montis juga, tribus inſideri ſtationibus, & munitionibus firmari juſſit; advectiſque deinceps a Cajeta majoribus tormentis olliſque incendiariis offenſari hoſtium caſtra, munitionemque Spinæ monti impoſitam labefactari imperavit; eique negotio Comitem Gazolam præfecit, qui adhibitis quingentis operariis, atque ipſe ad opus excubans, celeriter quod imperatum erat facere inſtituit. Imperavit præterea Rex, Syrmonetam oppidum, quo in oppido ſaucii deponerentur, tormentis atque opere communiri, & Privernatem tractum continuis obſervari cuſtodiis; ne infeſto excurſionibus itinere Neapolitano durior eſſet commeatuum ſubvectio. Et ſane omnium rerum copia terra marique a

I Nea-

Neapoli atque a portu Antiate in castra ad Velitras comportabatur. Aquæ autem inopiæ, qua nos illi, interrupto fonte, in extremas compelli angustias crediderant, occurrebatur puteis subfossis, atque aquæ venis ubique diligenter exquisitis. Ita nostri satis tuto, ut videbatur, loco, atque ad omnia opportuno consederant.

Per idem fere tempus scripserat Lobcoviczius ad Præfectum Britannicæ Classis, quæ ad Insulas Stoecades, quæ sunt contra Olbiam in Gallia Narbonensi, stationem obtinere consueverat, aliquot a classe Naves abductas circumagi Cajetam ac Neapolim versus juberet. Item Comitem Soroum in Vestinos ac Marrucinos miserat, qui partem, quam illi attribuerat copiarum, in eorum fines introduceret, eo consilio, ut tentato pluribus locis Regno Regiæ vires distinerentur; simul sperans, populos navium atque copiarum adventu vel perterritos, vel incitatos, labi ad seditionem facilius posse. Quæ seditionis spes, toties licet irrita, Austriacorum tamen animos detinebat adhuc. Et visæ quidem ex continenti Naves, quæ Cumanum littus legebant,

it, inanem potius terroris ſpeciem, ım tumultus cauſſam præbuere. Erant m a militibus, quos in terram ad turdum ejicere oporteret, imparatæ oino, atque omnem illam oram præſidiligenter adſervatam, egregieque pronaculis munitam offenderant. Magelius præterea Legatus, miſſus eo ab ;e hac de cauſſa, omnes earum motus ulabatur, attenteque videbat, nequid a parte Regnum detrimenti caperet. poli vero quieta omnia & tranquilla t. Neque enim ullus unquam popuceptior Rex, neque Regi obſequenpopulus, qui quo cupidius ad defeıem ſolicitari videbatur, eo impenſuam Regi fidem præſtare, omnibuſillum domi foriſque rebus juvare ebat. Tanta eſt moderati leniſque rii vis. Interim Comes Sorous, in inos ac Marrucinos progreſſus, Theaoccupare conatus erat, atque Amiım Interamniumque, & quoſdam biliores vicos Reginæ Hungariæ Imminis pollicitationibuſque adjun-, ipſamque Amiterni arcem ad denem pellicere properabat, volitans

 in

in tota Provincia lætus ac prædabundus. Sed ne hæc illi diutina esset lætatio, primum quidem Montani pedites effecerant non amplius quinquaginta, iique valetudinarii, qui præclare illum ab Theate rejecerant; & deinde Varga Castrorum Præfectus, qui cum ducentis equitibus, & militibus aliquot Aterni præsidio deductis, impetum ejus retardaverat; & postremo Dux Vievillæus Legatus, militaris animi vir, qui Neapolitano equitatui præerat, & qui cum satis valida equitum, peditumque manu jussu Regis eo ab Veliternis Castris venerat, ne illius Provinciæ malum, neglectum si videretur, longius facili semper ad pejora exemplo manaret. Atque hic omnem subito adveniens Provinciam pacavit, compluribus interfectis, reliquis pulsis fugatisque hostibus, & nonnullis popularibus in vincula conjectis, qui in Reginæ Hungariæ verba celerius juraverant, quam ut coacti viderentur. Aliqui, dum sibi ex conscientia timent, aufugerant, in hisque Episcopus Interamnensis, qui fatuo quodam atque alieno a sanctitate muneris animo liberius adversus Regias partes locutus esse dicebatur.

Lob-

Lobcoviczius erat interim vehementer perturbatus, quod multa ac diversa cum esset expertus, nulla res successerat, & de concitandis populis, deque commeatibus intercludendis, & prohibenda omnino aquatione spem se fefellisse cognoverat. Profligato etiam Pistaluccii præsidio, & locis amissis editioribus, tantam esse rerum factam conversionem videbat, ut qui premere nostros arctius de loco superiore cœperant, ipsi modo nostrorum tormentorum telis misere premerentur. Ipse autem Lobcoviczius insolens male audiendi, valde angebatur, quod sua culpa & negligentia damnum illud Austriacis illatum esse nonnulli dicerent; propterea quod & non satis firmo præsidio locum illum a Pistaluccio teneri jussisset, & laboranti auxilium non submisisset in tempore, & juga summa Artemisii montis indefensa reliquisset; suam insuper cunctationem omnibus jam irrisui esse ex ipsius rei judicio suspicabatur. Qui enim magno nostrorum contemptu, magnaque celerrime potiundi Regni expectatione venerat, is triginta millium ab Urbe Roma itinere vix confe-

fecto circa unum modo montem tamdiu tamque longe a Regno hærebat. His de caufis, & quod de Rege Sardiniæ, deque Gallia Cifalpina gravior in dies metus inftabat, multaque trans alpes accidiffe Auftriacis incommoda audierat, conandum fibi aliquid Lobcoviczius exiftimavit, quo & detrimentum farciret acceptum, & fibi tandem in Regnum aditum patefaceret, & denique expeditionis fuæ jam fenefcentis famam vindicaret.

Erat, fi vera tacere nolumus, noftrorum caftrorum lævum latus neque ita diligenter pofitum, neque munitum fatis, neque etiam cuftoditum, ut rei militaris ratio & tam propinquus hoftis poftulabat. Nam equitatus, qui explicare fe tam intercifis & anguftis in locis non poterat, quique aliqua peditum manu contineri debuerat, continebat ipfe Hibernicorum manum. Quæ quidem manus inter Oppidi muros atque equitum alas collocata, ad rem gerendam efficiebatur inutilis. Fanum autem Mariæ, quam Hortenfem appellant, quod unum effe poterat finiftro lateri propugnaculum ante

te ipſa caſtra ſubſtructum, ſepire noſtri munitionibus neglexerant. Acceſſuros enim hoſtes ad hanc partem non putabant, tam longo ab eorum caſtris tamque difficili itinere, & impedito, ſi acceſſiſſent, receptu: atque ita ſane videbatur. Omnis igitur illius exercitus partis ſalus in paucorum militum cuſtodia requieſcebat, qui noctu ad ipſum ſeſe Fanum recipiebant, ibique excubabant, ut his oppreſſis facilis eſſe hoſtibus poſſet, brevis atque inopinatus ad caſtra aditus, ut accidit. Ipſe erat locus opportunus inſidiis propter convalles, quæ vitibus, uti demonſtratum eſt, frondoſiſque arboribus conveſtitæ quamlibet militum manum occultare poterant. Atque hoc ſiniſtri lateris vitium in omnium oculos incurrebat, & ut deprehendi etiam poſſet, hæc forte acciderant. Primum quod per eos dies Comiti Sevio Legato per indicem falſo nunciatum erat, bifariam partitis copiis adeſſe hoſtem, ut ſiniſtrum noſtri exercitus latus invaderet: quo inani licet rumore admoniti non defuerunt, qui quod non contigerat, facile tamen contingere poſſe animadverterent, & dicerent;

rent; tum etiam quod Hungaricorum Equitum Vexillarius quidam non ita pridem captus ab noſtris cum eſſet, palam dixerat, ſe eſſe cum undequadraginta equitibus miſſum, protegendi Comitis Brounii Legati cauſa, qui caſtra Regis ab ea parte exploratum una cum militari Architecto venerat. Quæ res etſi non levem noſtris ſuſpicionem inferre debuerint, & ſermonibus omnium ferebantur, vicit tamen aut fortuna, quæ vel apertiſſimis in rebus prudentiſſimorum interdum hominum mentes obcœcat, ut dominetur ipſa; aut eorum ſententia, qui eam caſtrorum partem, tanto ab hoſtibus intervallo disjuncta quod erat, ſatis munitam, atque illis inacceſſam arbitrabantur. Itaque quidquid illic munitionis deſiderabatur, neglectum fuit. Acceſſerat huc, quod explorandi diligentia imminuta quodammodo videbatur, & diuturnitate ipſa, quæ plerumque remittit animos, & perpetua militum defatigatione, qui laborem aquandi ad quotidiana opera addebant; neque ejuſmodi diligentia neceſſaria admodum exiſtimabatur, cum item propter aquæ inopiam

piam a prima luce ad occasum usque Solis ducenti ferme Dracones ad fontem excubarent, qui Paganica dicitur, quique a lævo castrorum nostrorum latere tria circiter millia passuum aberat, atque unde observari facile poterant viæ, per quas Cynthianum itur. Hæc omnia plane nota erant Lobcoviczio, delata per exploratores, perque transfugas, & per quosdam sui exercitus minores Duces, qui captivi cum aliquot apud nos dies habiti essent indiligentius, data fide dimissi erant: & fortasse etiam per nonnullos Oppidanos, qui, sive odii, sive quæstus gratia omnia illi nostra indicabant. Lobcoviczius, his cognitis rebus, & consilio cum paucis primorum Ducum, ne res efferretur, communicato, lævam Regis castrorum partem, Oppidum, atque ipsam propterea, in qua Rex diversatur, domum patere docet insidiis, & repentinæ incursioni. Quæ ipse certis nunciis atque auctoribus compererit, ostendit. Tentanda etiam ab dextera Regis parte Artemisii montis juga, atque uno eodemque tempore in nostras munitiones irrumpendum esse demonstrat, quo faci-

lius incauti, duplicique terrore distracti opprimamur. Audendum esse: omnia fore audentibus proclivia. Unum sese pro Imperatoris persona monere, orare eos pro gravitate negotii, ut quod fortuna consilium comprobare videatur, ipsi fide ac diligentia adjuvent, sciantque, in ejus diei eventu omnium laborum finem, victoriæque spem positam esse. Probatur res; tametsi primo dissenserit Comes Brounius, cujus supra mentionem fecimus, summi homo ingenii, & bellicas omnes a pueritia artes edoctus, qui neque satis virium ad tanta molienda suppetere, neque occultissime ad Regis castra iri, neque illinc receptum esse, præsentientibus Regiis, sine maximo detrimento posse dicebat; multoque commodius occupari posse arbitrabatur munitiones Regis, & montium culmina, si omnes in id unum copiæ incumberent. Post ipse quoque dedit Brounius manus, aut obsequio erga reliquos, aut quod in asperis audacissimum quodque consilium optimum videretur. Igitur omnium, qui aderant, consensu totius rei ratio & tempus constituitur.

Pri-

Pridie illius diei, qui fuit dies ad iii. Idus Sextiles, tam audacis incœpti memoria celeberrimus, animadversum est a nostris speculatoribus, partem quandam hostium copiarum ab dextero ipsorum cornu paulatim se movere, & progredi mare versus. Quod fieri ab iis commeatus causa nostri suspicabantur. Jamdudum enim ad Ostia Tyberina aliquot Britannicæ classis naves constiterant, ut hanc forte suspicionem augerent. Sed Lobcoviczius longe alio spectans, latissimam pluribus atque inter se connexis stationibus regionem complexus erat, ne quis ad nos index erumperet, neu, Brounii Comitis iter dignosceretur. Qui una cum Novato Marchione consilii participe, silentio prima nocte progressus est, militibus ipsis, quo ducerentur, ignaris, quorum delectorum equitum ac peditum erat numerus millium sex. Cum, omni circa prospectu tenebris ac vineis adempto, clam pervenisset ad fontem, qui juxta Mariæ Hortensis Fanum in ima convalle est, necessario agmen subsistere jussit, dum equitatum expectat, qui aliam, ut eo perveniret, ingressus viam, ignorantia loci,

 lon-

longiore circuitu deflexerat: quod accidit incommode. Lux enim jam appetens opportunitatem illis, tumultum nostris deminuebat. Nunciatur etiam Brounio, aufugisse militem. Quo ille nuncio vehementer permotus, Novatum, nonnullosque adhibet militum Tribunos, &, quid agendum sit, celeriter consulit; nam verisimile erat, tametsi non accidit (neque enim hic uspiam transfuga apparuit) comperto nostros per transfugam adventu hostium, in armis e vestigio futuros, insignemque ipsis illaturos cladem, quam imparatis nostris inferre illi cogitabant. Cum Novatus pedem referri, aliique alia censerent, neque satis quicquam, ut in subito casu, expedirent; tum Brounius, qui tantum incœptum tam parvo momento everti nollet, atque ardore quodam militari incitatus, Pergamus, inquit, jacta alea est: simul omnem militibus rem aperuit, eosque præmiis ac pollicitationibus cohortatus, cum jam advenisset equitatus, & luceret iam fere, signum dat irruptionis. Accessere hostes illico, trifariam divisis copiis: facile vigiles, castrorumque custodes obtruncant, quod

eos

eos adorti essent occupatos in equis contra militarem disciplinam inexplorato curandis. Statim inde in nostrum lævum latus ab omni parte impetum faciunt. Nostri vix cognita vigilum cæde, continenti hostium impetu, & rei novitate ac magnitudine perterriti perturbatique passim cæduntur, passim fugantur. At Grimaus Barcinonensis, qui Reginæ Neapolitanæ Draconum alæ præerat non amplius quinquaginta ex terrore & fuga Dracones colligit. His imperat, ut ad pedes desiliant, tentent extrema: excurrat interim aliquis, qui Hibernicorum manui denunciet, ut celeriter subsidio advolet. Sed cum a fronte subire Austriaci non intermitterent, atque ab omnibus partibus circumfunderentur, & jacula acciderent creberrima; non imperio in tumultu, non virtuti in multitudine hostium locus esset, illi ipsi quinquaginta, qui amplius semihora, compluribus illorum vulneratis atque interfectis, audacissime repugnassent, pelluntur tandem; cum præsertim nullum aliud subsidium Hibernicorum manus submisisset, quam militum Provincialium centuriam, quæ ne-

neque paucos illos Dracones laborantes suo adventu confirmare potuit, neque ipsa hostium impetum tulit. Hac interim a quinquaginta Draconibus interjecta mora, equitum quidem turmæ recipere se ad lævam Romanæ viæ festinanter adeo cœperunt, ut plures, equis relictis, pedibus profugerent. Unus omnium ab hostibus circumdatus restitit Marsilius Senensis, Hierosolymitani Ordinis Eques, qui quadam occupata casa cum quadraginta equitibus, qui & ipsi, amissis equis, pedibus præliabantur, tantum animi fortitudine profecit, ut alæ suæ pecuniam publicam, Præfectique impedimentum omne servaret. Hibernicorum autem manus adversus hostes constitit pro oppidi porta Neapolitana, quam, qui in statione ibi erant, inconsulto occluserant. Eodem tempore cohortes quatuor Belgarum prætorianorum, quæ in prima lævi lateris fronte castra habebant, cum tumultuario equitatus receptu, flexuosisque tramitibus impeditæ ad Hibernicorum subsidium adniti non potuissent, in Oppidum per dirutos muros ab ea se parte insinuarunt, in qua paulo infra Curiam
Mi

Minoritarum esse Cœnobium demonstravimus. Ita Hibernicorum manus omni auxilio destituta, cum neque in oppidum intrare occlusa porta, neque per latera se recipere, circumventa atque oppressa a multitudine hostium, posset, ferme omnis fortissime pugnans interfecta est. Ibi Magdonelius Tribunus militum, atque ejusdem manus Centuriones undecim, aliique complures minores Duces occiduntur, qui partam Camposanctensi prælio & vetustate militiæ bellicam laudem hoc honestissimo mortis genere cumularunt. Dum vero nostri Neapolitanam portam defendere, conferto illi agmine irrumpere conantur, eodem vestigio temporis Rex a Marchione primum Villasuertio Castrorum Præfecto de repentina hostium incursione certior factus est. Nam Decurio Custodum corporis aut periculum non præsenserat, aut in tanta re Regem, credo, interpellare verebatur. Rex confestim gladio succintus, prosequentibus Purpuratis nonnullis, & Custodibus corporis stipatus, qui ad cubiculum ejus excubabant, postico egreditur domo. Cumque ab ea parte, qua Valmontonium iter, per

per adjacentes domui hortos quinquaginta vix passus pedibus progressus esset, equum nactus, primum equites Regios prætervehitur, iisque ad sui defensionem jam exardescentibus, clare, ut nemo non exaudiret, Recordamini, inquit, vestri Regis, vestræque pristinæ virtutis, & nequid durius accidat, diligenter providete. Mox ad Capuccinorum tumulum evadit. Illum Dux etiam Mutinensium, & Marchio Hospitalius Galliarum Regis Legatus, & in exercitu Regis Neapolis volontarius castrorum Præfectus, prosequebantur. Qui quidem de quarta vigilia ad Artemisium montem una profecti, audita hostium irruptione, in oppidum properantes redierant de Rege solliciti, ad eumque sese in itinere aggregaverant, omni jam militari instrumento, quod apud se in oppido habebant, adempto ab Austriacis velitibus distractoque. Utriusque eo die & in adeundis periculis, & in suarum jactura rerum fortis constansque animus apparuit. Sed Rex ad dextrum cornu profectus, atque in media Hispaniensium prætorianorum legione consistens, quid ubique opus sit, forti at-

atque erecto animo circumſpicit atque imperat, nullum eo die ſcientiſſimi Imperatoris officium prætermittens. At hoſtes, Hibernicorum manu deleta, diſſipato equitatu, equis ſuffoſſis & captis plurimis, ſiniſtrique cornu tentoriis omnibus direptis atque incenſis, impetu facto portam effringunt, cuſtodibus nequidquam obtinentibus, & Nicolao inprimis Sanſeverinate Biſiniani Principis fratre nobiliſſimo, qui dum fugientes milites alios increpat, alios manu prehendit, & conſiſtere jubet, plurimis ipſe vulneribus conciſus jacuit, & pro occiſo relictus eſt. Illi effracta porta, captiſque militaribus ſignis novem, quæ ibi congeſta raptim in unum repererant, tripartito iterum copias dividunt, quarum dextera pars in illam ſe viam immiſit, quæ ad Ginnettiæ gentis domum pertinet; ſiniſtra ad Curiam ſeptentrionem verſus contendere cœpit; per latiorem autem ac perpetuam illam viam, qua totum oppidum diſtingui diximus, media acies proceſſit. Tali inſtructo agmine, & malleolis, quos ſecum ad Velitras incendendas tulerant, in proxima quaque verſum tecta conje-

ctis, magna ſtrage, majore tumultu Oppidum invadunt. Oppidanorum multitudo inſolens belli, abdita in penetralibus, aut ingenti terrore perculſa obſtupeſcit, aut quem eſſe illum putat ultimum Patriæ ſuarumque fortunarum diem miſera deteſtatur. Diſcurrunt illi ubique cum ferro & facibus, obvios omnes armatos atque inermes occidunt. Scrutantur domos, nulloque diſcrimine noſtrorum atque Oppidanorum bona diripiunt. Qui ex noſtris forte in domibus erant, & prius intra parietes verſari hoſtes viderant quam veniſſe cognoverant, ad unum omnes aut trucidantur, aut capiuntur. Ardens podagræ doloribus Comes Marianus conſurgere de lecto ſtatim jubetur, atque in equum illatus abducitur. Atriſci Dux ex ſemiuſtulata ac diruta domo vix elapſus, ad equites Regios, quorum erat Præfectus, equo citato contendit. Et jam majorem Oppidi partem ignis atque hoſtis, cætera omnia tumultus ac terror compleverat, adeo ut nemo eſſet tam fortis, quin tanta rerum perturbatione moveretur; cum præſertim, qui timorem plerumque conſequitur,

tur, vanus deleti exercitus rumor percrebesceret. His tantis malis hæc fuere subsidio, quominus extrema acciderent: quod nostri tametsi a fortuna deseri videbantur, animum omnino tamen non demittebant; illi autem effusi in rapinas, magis de præda, quam de reliqua victoria cogitabant.

Gagius cum primo mane vigilias circumiret, & tum forte ad Virtzianam manum, quæ in medio exercitu collocata erat, pervenisset, cognito lævi lateris tumultu, conclamari primo ad arma, deinde Virtzianam ipsam manum illuc celeriter subsidio jubet accurrere. Ipse fore id, quod accidit, suspicatus, ut ab dextero etiam latere Artemisii montis juga munitionesque hostes tentarent, eo properat, satis in Castropiniani Duce praesidii esse existimans ad defensionem oppidi. Austriaci ubi jam suos in nostrorum castrorum lævum latus ipsumque oppidum irrupisse ex incendiorum fumis cognoverunt, quod tempus inter eos irrumpendi etiam ab altera parte convenerat, statim cum audacissimorum peditum millibus iii. bifariam distributis

 mon-

montem occupant editissimum illum, quem cum Aricino nemore continentem esse supra docuimus; &, qui in statione ibi erant, Montanos pedites facile inopinantes deturbant. His deturbatis, eadem vi alteram atque inde tertiam stationem adoriuntur; quarum milites communicato vicissim terrore, & disjectis ordinibus regredi cœperunt. Cum jam haud multum abesset, quin nostris illi munitionibus potirentur, resque hoc etiam in loco ad extremum deducta casum videretur, Gagius veteranam legionem, quæ a Corona nomen accepit, & Campanam legionem Provincialem, cohortesque alias nonnullas eo statim occurrere, & auxilium ferre jussit. Tum vero atrox oritur prælium. Fit magna utrinque cædes. Ipse, qui toti negotio præerat, ejusque auctor præcipuus fuisse creditur, Dux hostium Andreasius vulneratur: aliqui ex nostris, aliqui ex hostibus comprehenduntur: suos quisque milites hortatur atque excitat: unum illud esse tempus, quo maxime contendi oporteat: nostri, nisi rem obtinuerint, de omni salute desperant: illi, si nostras occu-

occupaverint munitiones, se omnino vicisse existimant. Hic cognosci potuit, quantum ad incitandos milites eorum, qui præsunt, valeat exemplum. Nam Campanæ legionis milites, modo conscripti, primum quidem deterriti hostium multitudine, qui acrius de superiore loco instabant, ipsiusque loci iniquitate, quæ maxima erat, & quo eniti vix quisquam sine armis sineque ulla dimicatione posset, paulum cessere, parumque abfuit, quin ordines perturbarentur. Postea cum ad Tribunum militum Ariciæ Principem, & Centuriones, suosque alios Duces ora convertissent, qui omnes, gravibus licet debilitati vulneribus, acerrime pugnabant; horum ipsi exemplo erecti jacula exceperunt immiseruntque fortissime. Idem cum veterana legio Tribuno militum Alphonso Savallio & ipso vulnerato faceret, ne a tyronibus virtute vinceretur, hostium paulisper impetus tardatus est. At Rex, qui singula ex propinquo attendebat diligenter, cum suos premi animadvertisset, Joannem Paciæcum opportunissime misit, qui cum legionis, quæ Regina Hispaniensis appellatur,

latur, cohortibus duabus inclinantes restitueret; eodemque tempore Gagius una ex parte Macedonicam legionem, quæ veterem eo die Macedonum gloriam æmulata est, unaque Parmensis manus centurias aliquot procurrere: ex altera vero Castellanam manum, quam Hispaniensium prætorianorum cohortes sequebantur, signa inferre jussit. Quo facto, tantus hostibus terror injectus est, quod circumveniri sibi videbantur, ut complures armis projectis sese per rupes præcipitarent, atque ita allisis ad saxa membris interirent: reliqui vero omnes pedem, qua possent ratione, referrent; desperatis præsertim subsidiis, quæ submittere illis Lobcoviczius nequaquam e re judicaverat. Nostri autem, Macedonica potissimum legio, & Parmensis manus Pyrochitrophorum centuriæ, plus tertia hostium parte interfecta, tam audacter insecuti sunt fugientes, ut omnia juga Artemisii montis citissime recuperaverint, quæ illi suorum passim constrata cadaveribus reliquerant.

Quæ dum illic geruntur, Castropiniani Dux, qui Oppido defendendo præerat,

erat, comperto Regem, cujus magnopere periculo commovebatur, exiisse jam ad dextrum cornu, ut quæ ibi opus essent administraret cum Gagio: ipse cohortes Belgarum prætorianorum quatuor, quas a Minoritarum Cœnobii parte sese in oppidum insinuasse antea diximus, adversus hostes eodem subeuntes ire jubet. Huc evocat Virtzianam manum a Gagio jam submissam initio tumultus, atque Helvetiorum prætorianorum partem. Reliquas Belgarum prætorianorum cohortes duas Placido Sangrio Legato imperat uti a Ginettiæ domus hortis in oppidum deductas mediæ ingruentium hostium aciei opponat. Harum partem atque una Flandrorum manum, quæ in proximo erat, & castrenses machinas duas Facardo Castrorum Præfecto adtribuit. Cum his mandat, uti eam teneat viam, quæ ad Ginettiam pertinet domum, & qua etiam hostes progrediebantur. Regiorum equitum turmam subsidiariam in maxima oppidi platea instruit. Sic nostris quoque copiis tripartito divisis, tribus locis concurritur. Minoritarum Cœnobium, Curiam, omnemque illam oppidi partem

tem

tem summam ad aquilonem conversam, obtinere hostes conabantur, & succedebant insolenter. Attamen a nostris, qui catervatim per compita, ut a viris fortibus in extrema spe salutis pugnari debet, acriter pugnabant, loco tandem pelluntur, &, multis utrinque interfectis, ex iis autem captis centuriis integris duabus, pedem coguntur referre. Eamdem ab altera parte fortunam ii tulere, quos Ginettiam petentes domum urgebat Facardus, & consistere nusquam patiebatur. Sed longe vehementissime in latiore oppidi via ad mediam aciem laborabatur. Namque hostium pars domos ingressa e fenestris ac tectis jacula in nostros conjiciebat, suosque reliquos per viam audacter progredientes, & cædem facientes maximam protegebat. Cumque nostris nocerent plurimum, quod nullum e fenestris jaculum frustra mitteretur, noceri autem ipsis, qui a muris ædificiorum defendebantur, vix posset, eo jam ventum erat, ut triginta non amplius passus a maxima oppidi platea hostes abessent. Quorum audacia præliique angustiis permoti ipsi Belgæ prætoriani, etsi nullam da-

ant fugæ suspicionem, lente procedant tamen. Eo tum advenit Comes ortius Legatus, qui in eadem Belga- prætorianorum legione ordinem ducat, singularis animi vir. Hic videns minere hostem, suosque ægre procee, Quid cunctamini, inquit, commines? aut quod tempus probandæ vir- s vestræ expectatis? hic dies maxime strum nomen illustrabit. Hæc eloquu-, districto gladio præcurrit ante omnes. quuntur hunc redintegratis animis mi- s centurionesque. Ipse adhortans pugnans Bofortius graviter in adverm pectus jaculo vulneratur. Non taen desistit, quoad jam semianimis per nus tractus extra aciem refertur. Tum ro tanti viri casu irritati Belgæ prætoni in hostes ardentissime irrumpunt; nnulli, allatis securibus, domorum rtas exscindunt, atque omnes ibi repugnantes interficiunt.

Mutatur belli fortuna. Illi, qui in em potiundi oppidi certissimam venent, fugantur a nostris, qui cessisse vibantur. Capitur Novatus, antea opcessus, quam nihil tale suspicari posset;

& qui diutius dum moratur in domo, quæ Mutinensium Duci habitandi causa erat attributa, fugam non sentit suorum. At Brounius, qui agmen cogebat, neque in oppidum intraverat adhuc, ubi captum Novatum, cedentes suos, nostros insequentes videt, receptui confestim cecinit, maxime, ut dicebatur, timens, ne a latere circumveniretur; cum præsertim Lobcoviczius, qui idoneum nactus locum omnia speculabatur, non sibi submittendis subsidiis nudanda castra, atque exercitus fortunas omnes devocandas in dubium existimaverit. Simul videbantur subsidia, quæ ille, inclinata jam re, submisisset, implicata præcipiti suorum receptu, tumultum potius quam præsidium allatura cedentibus.

Receptis Velitris, Castropiniani Dux ad custodiendam in præsentia oppidi portam Neapolitanam cum iis copiis, quæ in eam partem ex tribus viis, repulsis hostibus, confluxerant, & cum machinis castrensibus duabus, & præterea nostris Hungaricis equitibus circiter centum, Lessium castrorum Præfectum reliquit: ipse ad dextrum cornu profectus, de re-

bus

bus gestis certiorem facit Regem. Rex, qui uno eodemque tempore & a montanis munitionibus, & ab oppido fugatos hostes cognoverat, imperat Castropiniani Duci, si recte atque exercitus commodo fieri possit, recipientem se Brounium adoriatur: descendat interim Gagius ab Artemisio Monte, atque irrumpat in castra hostium, quæ imparata fere a militibus esse constabat. Sed controversia illata de itinere, quo maxime hostem, sicuti Rex imperaverat, persequi placeret, & nostros ad insequendum tardavit, & quietiorem illis receptum dedit. Neque enim satis erant nota nostris loca, tam multis transversisque tramitibus divisa; neque oppidanorum ad ea commonstranda fidelis opera videbatur: & multa in utramque partem disputabantur, cum alius vestigiis hostium insistendum, alius breviore itinere occurrendum putaret. At Vallishermosæ Comes, qui omnia eo die ducis ac militis officia præstiterat, & mirifica tum ulciscendi hostes cupiditate flagrabat, fidenter sane ac libere, Quid, inquit, consultando tempus conterimus? Hostes impune in conspectu nostro elabi

 non

non eſt ferendum: manu opus eſt, & celeritate. Simul ſe itineris ducem profitetur: (omnem enim circa regionem, adjutore uſus Ambroſio Hurlierio præſtantis ingenii homine, & Borboniæ Draconum alæ Propræfecto, quod eſt in adminiſtrando bello præcipuum, accurate cognoverat) ſeſe ait ab ea parte, qua pons eſt, qui appellatur Mela, prope oppidum Lanuvium copias adducturum, ubi & equites noſtri manus poſſint conſerere, & hoſtes circumventi a latere, atque omni ad Cynthianum intercluſo itinere, præſentes inſignis audaciæ pœnas luant. Hæc vicit ſententia. Sed ipſa jam diſputatio multum extraxerat temporis, atque aliquid etiam moræ addiderant Helvetiorum prætorianorum cohortes, dum acceſſuntur, dum veniunt; eo quidem conſilio accerſitæ, ut majori peditum numero ſeptus equitatus ex anguſtiis tutius emergeret, atque in agro Lanuvino locum nanciſceretur æquum atque apertum. Tandem procedere noſtri incipiunt eodem itineris Duce, qui fuerat auctor ſententiæ. Sed jam effugerant hoſtes; quod ubi reſcivit Rex, intercludi illos receptu poſ-

posse desperans, & militum labori parcendum existimans, quod valde eo die defatigati fuerant, Castropiniani Ducem Gagiumque ulterius progredi vetat, & copias reducere jubet in castra. Sic cum prima luce prælium cœpisset, hora fere nona resederant omnia ab tumultu, & in sua se utrique castra receperant: Regii quidem feroces atque alacres, quod cum omnium judicio oppressi ac deleti pene viderentur, animum tamen non despondissent, & collectis viribus terga hostes subito vertere coegissent; magnaque eorum cæde novem militarium signorum jacturam compensassent: Austriaci autem magis præda onusti quam laude insignes ferebantur; nam latrocinandi aviditate corruperant gloriam facinoris, quod laudari poterat, si peractum fuisset.

Postero die Rex, collaudatis nominatim Comite Gagio, & Castropiniani Duce, quorum in repellendis hostibus opera fuerat usus forti ac diligenti, omnibus generatim gratias agit: Hispanis, quod tantis subito objectis difficultatibus, tamen a consueta virtute non discessissent;

ſent: Neapolitanis, quod veteranorum virtutem fide atque amore erga ſuum Regem adæquaſſent. Atque incitandæ honeſtandæque virtutis cauſa, militaribus nonnullos præmiis auget, cum primis Nicolaum Sanſeverinatem, atque Ariciæ Principem, qui periculoſe ex vulneribus decumbebant; quorum alterum ab inferiori gradu ad Tribunum militum ſe traducere pronunciat; alterum in ampliſſimum Divi Januarii Equitum ordinem cooptat. Totum denique exercitum bona ſpe complet, hortaturque, ne, quæ fortunæ quodam jure acciderint, graviter ferant; & quoniam in bello omnia cedere ſecunda non poſſint, lætentur potius, quod hoſtes pene victores tanta fuerint cum eorum cæde a caſtris rejecti, quam doleant, quod ad caſtra acceſſerint, & partem aliquam abduxerint impedimentorum. Cogitur etiam in unius oppidani ſupplicium contra ſuam naturam Rex jure belli, & maximo militum concurſu, quod multa oppidanorum perfidiæ detrimenta accepta referebantur, uti tamen magis fama quam re compertum videbatur. Converſus deinde

de ad reliquas belli cogitationes, proximi diei casu admonitus, firmari castra diligentius, & custodiri vigilantius jubet. Porta oppidi Neapolitana, & Mariæ Hortensis Fanum, atque omnis Castrorum læva pars, imposito Virtzianæ manus præsidio, collocatis æneis aliquot tormentis, opposito ericio, extructo aggere, fossa & vallo communiuntur; omnia opere tam properato, ut diebus duobus quidquid a peritioribus rei militaris desiderabatur, celerrime perfectum fuerit. Armantur ac vestiuntur, qui amissis equis atque armis a repentina hostium irruptione refugerant. Certus Provinciis militum numerus, singuli singulis Regni Principibus equi imperantur. Prolixe in eo populi ac Principes respondent. Neapolitana Civitas pecuniam ad usum belli ultro etiam non imperatam confert. Revocatur a Vestinis Dux Viavillæus Legatus, qui represso jam ac remoto Comite Soroo, adducat statim ad Velitras in castra, quam secum habeat, peditum atque equitum partem. Adducit. Etiam fortuna ipsa per eos dies facere quodammodo cum Rege visa est.

est. Nam quæ ne expectabantur quidem ab Hispaniis auxilia, de repente opportunissimo tempore inter medias Britannorum classes Cajetam ac Neapolim appulerunt. His rebus celeriter id, quod ad iii. Idus Sextilis in nostris castris ad Velitras deperierat, expletur, resque ad pristinam belli rationem redigitur.

Lobcoviczius eo consilio depulsus, quod extremo veluti conatu susceperat, & cui, grandi licet accepto detrimento, speciem victoriæ ostentationis, uti videbatur, causa imponebat, receptui aliquando tandem consulere cœpit. Communitis enim nostris castris, atque amisso suarum copiarum robore, nullum jam insidiis, nullum prælio relinqui locum videbat. Milites autem, quos belli casus fecerat reliquos, partim vulneribus ac cœli vitio conflictati, partim diuturno labore atque infelici expeditione intabescentes, ægre vix necessariis militiæ muneribus fungebantur. Diffidebant inter se Duces, quod plerumque accidit in adversis, summumque Lobcoviczii imperium carpere videbantur atque abnuere. Erat equitatus omnis macie prope enectus,

Erat omnis circa regio defessa &
ipta commoratione exercitus tam
. Adventabat etiam autumnus,
maritimis commeatibus tempus:
a deerat. Lobcoviczius ipse, qui
subsidiis indigebat, subsidia com-
itur submittere Sardiniæ Regi tum
nti, & quiritanti maxime. Erat de-
in summis angustiis res, & se-
m ea multa Lobcoviczium horta-
:, quare sibi loco excedendum pu-
Nihilo tamen secius menses ipsos
castris Regiis castra collata habuit,
it obtorpuisse inops consilii videre-
sive ille erat pudor abjiciendi in-
, sive spes, quæ ultima solet homi-
eserere. Quo quidem tempore no-
xercitui carissimum atque invictum
virum Atrisci Ducem morbus ex-
: Hungarici autem equites circiter
im impetum in Valmontonium op-
n improviso fecerunt, &, quæ ibi
gentius versabatur, nostrorum cen-
m una cum Portocarrero Duce con-
unt omnem, atque ipsum deinde
dum habuerunt prædæ loco. Ne-
postea quidquam magnopere accidit,
N quod

quod memoria dignum prætermittendum non videatur.

Interim Regi Sardiniæ qui auxiliarentur, ad mille Illyricorum misit, & legionem Pallavicinam mutilatam admodum superiore prælio; atque eadem Lobcoviczius de profectione cogitans, quæ jam antesenserat, ægrorum atque impedimentorum partem dat Andreasio, mari transducendam in Hetruriam; partem itinere terrestri ad Falerios Faliscorum præmittere incipit, quo expeditius in ipso receptu rapiat agmen. Mittit etiam ad hominum centum, qui junctis ratibus pontem in Tyberi ad trajiciendum exercitum juxta pontem Milvium faciant, præsidioque ibi sint. His explicatis rebus, cum equitum alam pridie kal. Novembris mane misisset, qui ad lævam nostrorum castrorum adequitarent, & quasi munitiones explorare vellent, nostros prælio etiam, si opus esset, commisso detinerent. Ipse noctu silenti agmine subsequutus, quas interdiu præmiserat sensim, legiones, celeriter e conspectu Velitrarum discessit. Neque vero hoc audito moram ullam ad insequen-

quendum intulit Rex, antea jam suspicatus, huc necessario descensurum Lobcoviczium; & præmisso equitatu, qui novissimum hostium agmen male haberet, & receptum demoraretur, ipse cum universo exercitu instabat, atque imminebat. Illi unam noctem ad locum, qui mediæ viæ Turris appellatur, commorati, qua nocte nostri in Albana valle confederant, expedito itinere antecesserunt. Cumque ante ipsa Urbis mœnia iter facerent, Romanorum oculis mutabilis fortunæ exemplum objecerunt, non eodem certe vultu, neque iisdem animis recedentes, quibus venerant. Extremum hostium agmen vix præcesserat, cum subito apparere nostri, & se ostendere cœperunt: assequi vero illos aut non potuerunt, quod major illorum fuerit in fugiendo, quam nostrorum in persequendo celeritas; aut noluerunt, uti tum vulgo jactatum est, quo vires magis integras afferrent ad earum copiarum conjunctionem, quæ, percusso jam cum Genuensibus fœdere, in Galliam Cisalpinam, Philippo Regis Fratre Duce, influebant. Parva tamen inter nostri

exercitus antecursores, & novissimos eorum dimicatio facta est ad pontem Milvium, dum pontes illi rescindunt, quo nostrorum incursum reprimant. Nonnulli utrinque vulnerantur, atque interficiuntur. Sed rescissis pontibus Lobcoviczius celerem sibi fugam per difficiliora itinera atque Eugubinos montes quæsitum ivit, sibi non omnino displicens, quod expeditionis exitum fœdissimum multo ante præsenserat, alieno autem judicio vexatus, & eorum potissimum, qui fortunam convertunt in culpam, & quod male cecidit, male consultum putant. At Rex cum in Suburbano Patricio pernoctaret, ibi eum ex Romana nobilitate Principes & Cardinales multi convenerunt, quos ille omnes per benigne excepit, maxime vero Aquavivam Cardinalem, quem ut vidit complexus, & gratulans, salutem se Regni videre dixit. Postridie mane equo Romam invectus, Pontificem Maximum BENEDICTUM hujus nominis XIV. salutatum venit, præstantem doctrina prudentiaque virum, cujus consilio atque auctoritate tum maxime Romana Resp. stetit. At Sanctiss.

Pa-

Pater tantum Regem, maximi ipſum Regis Filium, genibus advolutum ſuis cum videret, tanta eſt voluptate perfuſus, ut difficillimi temporis acerbitatem ingenti conſolatione leniret. Luſtrat deinde Rex celeberrima Urbis loca, circumfluente omnium ordinum multitudine, quæ tum primum ſoluta propinqui belli metu, alacrior proſequebatur Regem, incredibili plauſu atque acclamatione. Statim inde a convivio, quo magnifico ac ſplendido acceptus in Vaticano fuit, Roma proficiſcitur, cum partem Neapolitani exercitus Gagio ad inſequendos hoſtes attribuiſſet, partem ſe ſubſequi juſſiſſet in Regnum. Ipſe receptis Liberis & Conjuge præſtantiſſima, quæ illi ad Regni uſque fines obviam proceſſerat, Cajetam primum, mox Neapolim pervenit. Advenienti tota obviam Neapolitana Civitas longiſſime prodiit, Regem ſuum, Liberatorem ſuum videre geſtiens, & præteriti periculi recordatione lætior. At victor Rex dignum victoriæ ac virtutis ſuæ fructum tulit, benevolentiam populorum, quos ille admodum a bello revertens exhilara-

ra-

ravit: hoſtes autem docuit, non leve negocium eſſe Regnum invadere, non tam militum armis, quam optimi Regis præſentia communitum.

AD

TROJANUM AQUAVIVAM ARAGONIUM

S. R. E. CARDINALEM

MONTIS REGALIS ARCHIEP.

Et Philippi Patris Regis Hiſpaniarum, & Caroli Philippi F. Regis Neapolis ac Siciliæ ad Pontificem Maximum Sedemque Apoſtolicam Legatum

PRÆFATIO

Primæ Editionis.

Oſteaquam, Trojane Aquaviva, ad Neapolitani Regis exercitum, atque in militiæ diſciplinam profecti ſumus, non bellicis uſque adeo corpus animumque noſtrum ſtudiis exercere decrevimus, ut omnino illa optimarum artium pulcherrima, atque ad omnem hominem omnemque locum accomodata, & nunquam a no-

a nobis non exculta studia relinqueremus. Legendo enim acceperamus, clarissimos Imperatores non tam bellorum gloria, quam literarum præstantia enituisse, atque ab his literatos homines eductos esse in castra, quos & laborum periculorumque socios non insuaves, & magnarum interdum rerum auctores idoneos haberent; experiundoque cognovimus, virtutis consiliique militaris splendorem ac vim non infuscari ac minui, ut nonnulli perperam opinantur, sed illustrari contra hisce artibus, atque augeri plurimum. Nam ut indecorum est, ubi a ferro atque acie discesseris, de iis ipsis rebus, quas fortiter gesseris, aut inepte loqui, aut turpiter obmutescere; sic præclarum debet videri, eruditionis ac scientiarum laude aliena quasi ac peregrina splendescere militem. Multo autem præstabilius est ad alendam animi fortitudinem, militiamque ipsam penitus cognoscendam, post equorum armorumque exercitationes, tolerare hybernorum otium, ac præsidiorum fastidium nobilissimarum rerum cognitione, Mathematicarum præsertim atque Historicarum, unde ars omnis militaris efflorescat ac re-

redundet oportet, quam per desidiam turpissimasque voluptates totum animi corporisque robur corrumpi sinere, ac quodammodo hebescere. Hanc consuetudinem si tenerent honesto saltem loco nati, qui in Regum atque Imperatorum castra quotidie confluunt, & non prius irent ad arma, quam bonis antea essent artibus instructi; alacriores paulo ad pugnandum milites haberemus, peritiores quidem certe ad imperandum duces: & non vehementer doleremus obscurari jam sensim atque evanescere splendidam illam ac grandem belli gerendi rationem, qua veteres Græcos ac Romanos tanta esse usos commendatione legimus. Quamquam ex hoc excellentium ducum militumque numero, & patrum nostrorum ætate fuerunt Eugenius, Turrena, Vobanius, Follardius, aliique nonnulli, & sunt nostra, quorum nos exemplum, militiæ rudimenta ponere aggressos, sequi neque pudeat unquam neque pœniteat. Nemo certe jure reprehendat, si, quod tempus vacuum nobis datur a labore militari, consumimus in meditando, in legendo, atque in scribendo etiam aliquid, quod a militari di-

ſciplina ipſa non abhorreat. Velut id eſt, quod in hoc Commentario præſtare conati ſumus, non perficiendi ſpe adducti; ſed experiundi voluntate incitati. Latinis enim literis mandare inſtituimus eam Italici belli partem, cui Carolus Siciliæ ac Neapolis Rex non præfuit ſolum, ſed etiam interfuit, & quam ab eo tempore exorſi, quo ille ſui Regni tutandi cauſa arma ſumpſit, obviamque hoſtibus eſt profectus, felici fauſtoque ejuſdem victoris Regis reditu, ac populis optatiſſimo, concludemus. Cum vero hujuſce belli partis impetus ac furor ad Velitras diutius conſederit, eaque urbs a fortuna delecta fuerit quaſi campus, ubi exercitus utriuſque vires atque artes palam oſtenderentur, hunc propterea librum de Rebus ad Velitras geſtis inſcripſimus. Ut autem latina iſtud potius quam alia perſequeremur lingua, eo factum eſt, quod hoc noſtrum, quale tandem cumque eſt, opus doctis præſertim atque elegantibus hominibus probari volumus, quibus quidem latina præcipue oratio grata atque accepta eſſe debet: & quod ſperamus fore, ut ejuſmodi rerum

noti-

titia latinis literis illustrata Italiæ fines ætergrediatur fortassis, latiusque propatur; & quod demum bellorum prælionmque narrationes, si latino sermone conibantur, videantur mihi quidem quonmodo altius assurgere, & majorem le assumere gravitatem ac decus.

Ac si quis est, qui, quod sub Neaitano Rege stipendia meruerim, ejussim benignitate honestiorem in militia inem adeptus, idcirco studio partium rectum sinceram hanc narrationem falsis busdam coloribus oblinere me velle suetur; hunc ego ad eos rejicio, qui me be norunt, sciuntque a gratia, odio, ue ab omni præsertim mendacio multo m alieniorem esse me, quam hominem teat, qui velit ac debeat fortunæ veari suæ. Quam quidem fortunam, si o ulla est, honestatis impendio quæn, contemnam semper; sin autem ino mihi, & bonis potius quam malis bus emergere cupienti, occurret, amar libenter. Sed fortunæ nostræ, qua inclementiore usi hactenus sumus, ut us ominemur inposterum, tua facit nitas, Cardinalis amplissime. Cujus-

O 2 dam

*dam enim ſingularis felicitatis loco ſta-
tuo potuiſſe me recipi in patrocinium ejus
viri, quem natura, quem virtus, quem
demum fortuna, mirifica certatim conſen-
ſione, decoraverint omni genere laudum
atque ornamentorum. Quæ ampla, illu-
ſtria, ac ſingularia omnia habitant in
omnium oculis, & non modo in totius
Italiæ, ſed etiam Europæ auribus adeo
perſonant, ut Hiſtoriam mihi tractanti,
unumque propterea verum profitenti, ve-
renda non eſſet aut aſſentatoris, aut am-
plificatoris nota, ſi, quod neque temporis
hujus eſt neque loci, laudare ea vellem
magnificentiſſime. Verum in communibus
laudum virtutumque tuarum præconiis
celebrent alii quidem vetuſtiſſimam Aqua-
viviæ gentis nobilitatem, pluribus domi
foriſque facinoribus, facinorumque præ-
miis, plurimarum Urbium atque Oppido-
rum avita poſſeſſione, Regiis denique af-
finitatibus inſignem; alii directam illam
tuam atque expeditam ad ſummos omnes
honores ſine ulla aut exiſtimationis aut
dignitatis offenſione viam; alii ſplendorem
in publicis, alii moderationem in priva-
tis, comitatem alii, alii gravitatem
præ-*

rædicent: *Ego vero* , *cum hæc omnia cum*
eteris eximia, *ac perpetua commendatio-*
e digna judico , *tum illam tuam in-*
imis admiror in rebus gerendis magni-
dinem animi, *ac prudentiæ vim*, *qua*
sortem ipsam, *constitutam a quibusdam*
nquam rerum humanarum dominam, *vi-*
ris dominari. *Qua excellenti*, *ac pene*
vina virtute tua allecti duo potentissi-
Reges, *Philippus Pater*, *&* *Carolus Fi-*
s, *tot Regnorum*, *Provinciarum*, *ac Na-*
num negocia commendare tibi delibere-
it: *eumque tantorum Regum delibera-*
exitum habuit optabilem, *ut cum omnia*
te illi Familiamque tuam summa con-
rint, *haud sciamus tamen*, *utrum tu*
r illis, *an tibi illi debeant*. *Ne lon-*
s abeam: *hoc proximo ac difficilli-*
bello, *de quo scribimus*, *quodque Nea-*
s Siciliæque Regi Regnisque, *&* *Bor-*
io fortassis in omni Italia nomini, *ma-*
m aliquod malum portendere videba-
, *quæ tua fuit auctoritas*? *quæ mens*?
rcitum quidem nostrum tuis literis,
opibus, *consilio potissimum viguisse*
omnes sciunt, *iique maxime*, *qui ex*
ris, *eque hostium copiis eo Romam*
tem-

tempore frequentes propter castrorum vicinitatem veniebant ; cum te talem virum intuentes diverso diversarum partium homines sensu afficerentur, & victoriam, cupiditate ac spe præoccupatam, e suis abs te manibus ereptam esse illi mærerent, nos lætaremur. Quamobrem multo esse convenientius ducimus, in tuo nomine Commentarium apparere, qui jam tuus est, propterea quod eorum factorum narrationem explicat, quorum, Aquaviva nobilissime, tu, quamquam absens, maxima pars fuisti : multoque majore nos alacritate, atque etiam voluptate ad eas res scribendas aggredimur, quas ipsi nos vidimus, quibusque non sine vitæ discrimine interfuimus.

IZIONE DE' NOMI PROPRJ
'i persone, impieghi, eluoghi.
il Libro de Rebus ad Velitras gestis.
primo de Bello Italico. II. il Libro se-
I. p. I. la parte prima del Libro terzo.
III. p. II. la seconda parte.

¶ As-

Bru-

Co-

Dux

Fo-

Iria

Luce-

¶ ¶ Mar-

San-

Trip-

SPIE-

SPIEGAZIONE DI TEMPI, E MONETE.

IV. Nonas Maij V. 28. à 4. Maggio 1744.
VIII. Kal. April. V. 36. à 25. Marzo 1744.
III. Idus Sextiles V. 75. à 10. Agosto 1744.
IV. Non. Nov. I. 2. à 2. Novembre 1744.
V. Non. Maj I. 46. à 3. Maggio 1745.
III. Non. Sept. II. 34. à 3. Settembre 1745.
V. Kal. Octob. II. 56. à 27. . . . .
XIII. Kal. Jan. II. 103. à 19. Decembre 1745.
XVI. Kal. Quint. III. p. I. 30. à 16. Giugno 1746.
XIV. Kal. April. III. p. II. 51. à 18. Marzo 1747.

Quingenties HS. I. 57. *Un millione e due terzi di Pezzi da 15. Reali di viglione.*
Trecenties HS. I. 71. *Un millione di Pezzi.*
Sexcenties HS. I. 79. *Due millioni di Pezzi.*
Tricies HS. III. p. I. 86. *Cento mila Pezzi; cioè cinquanta mila Genuine.*
Duodecies HS. I. 101. *Quaranta mila Pezzi.*
Millies octingenties HS. III. p. I. 86. *Tre millioni di Genuine, cioè sei millioni di Pezzi.*
Sexcenties HS. III. p.I. 99. *Un millione di Genuine.*

Sono calcolati i Sesterzj a mezzo Reale di viglione cioè a cinque Soldi di Venezia.

